

FINANCIJSKI TEMELJI NAGODBENE AUTONOMIJE CIVILNE HRVATSKE I SLAVONIJE 1868—1880.*

Mirjana Gross

Austro-ugarskom nagodbom mađarska je elita doduše izborila državnu samostalnost, ali je njezine financijske i ekonomske okvire tek trebalo stvoriti u iscrpljujućoj borbi protiv interesa austrijsko-njemačkih vrhova. Poteškoće su proizlazile iz poljoprivrednoga karaktera Ugarske. Industrija je bila moguća samo uz znatne investicije, a i uprava nove države zahtijevala je goleme izdatke. Istina je doduše da je val konjunktura 1867—1873. omogućio skokovit uspon agrarnog izvoza, širenje, prije svega, mlinске industrije, uvoz kapitala a pogotovu ubrzanu izgradnju željeznica kao nužne infrastrukture za modernizaciju. Od 1867. do 1872. osnovano je pet velikih banaka, ali je spekulacijsku krizu god. 1873. preživjela samo jedna. Kriza je pogodila prve poslijenagodbene investicije, ali se ne može samo njoj pripisati teška financijska i politička situacija u koju je dospjela mađarska vlada.

Pri usporedbi financijskoga položaja Austrije i Ugarske zapažaju se goleme razlike. Primici Austrije porasli su od 301 300 000 for. godine 1868. na 379 300 000 godine 1877, dakle za 78 000 000 for. Porast izdataka bio je u istom razdoblju mnogo veći, tj. od 297 500 000 na 410 200 000, iznosio je dakle 112 700 000 for. Riječ je dakako o opsežnim investicijama za infrastrukturu industrije, a pogotovu za željeznice. Dok su dakle dohoci Austrije porasli, oni su u Ugarskoj pali od 260 800 000 for. godine 1868. na 218 300 000 godine 1877. Smanjili su se dakle za 42 500 000 for. Izdaci su se naprotiv tek neznatno povećali (od 232 800 000 for. godine 1868. na 233 400 000 godine 1877). Austrijski budžet dakle izražava mogućnost privrednoga razvoja nekih pokrajina u toku industrijalizacije. Nasuprot tome, ugarski je budžet posljedica ekonomske nerazvijenosti. Nedovoljno modernizirana poljoprivredna proizvodnja nije mogla osigurati manje ili više ravnomjeran rast državnih prihoda.

U Austriji su u spomenutim godinama porasli prihodi od poreza od 256 100 000 na 296 100 000 for., dakle za 40 000 000 for. Pritom se udio pokrivača porezom smanjio od 86% na 72,2% jer su postojali novi izvori financira-

* U pripremi sinteze hrvatske povijesti od 1850. do osamdesetih godina morala sam obratiti pažnju na brojna neistražena područja, uz ostalo i na financijske temelje nagodbene autonomije civilne Hrvatske i Slavonije. S obzirom na to da rezultati takvih istraživanja mogu biti uključeni u sintezu samo u sažetu obliku, odlučila sam da u HZ objavim ovaj opširniji tekst.

nja u vezi s usponom proizvodnje. Valja istaknuti da su neizravni porezi porasli za 27 800 000 for., što je mnogo više od izravnih kod kojih porast iznosi svega 12 200 000 for. U strukturi poreza najmanje sudjeluje zemljarina, dok najveći porast iskazuju kućarina i dohodarina jer se smanjuje udio stanovništva koje živi od poljoprivrede a povećava se udio zanimanja u industriji i rastu gradska središta.

Ugarski budžet pruža drugačiju sliku. Prihodi od poreza porasli su od 106 000 000 for. godine 1868. na 150 800 000 godine 1877, dakle za 44 800 000 for. Za razliku od Austrije u tom porastu sudjeluju izravni porezi s 32 300 000 for. a neizravni porezi samo s 12 500 000 for. Pritom se izmijenio odnos izravnih i neizravnih poreza. Dok su neizravni porezi (osim 1868) bili veći od izravnih, oni su se godine 1876/7. smanjili. Pokriće izdataka porezima poraslo je od 45,5% godine 1868. na 64,6% godine 1877. Mali udio poreza u pokriću budžeta pokazuje prosječne slabe mogućnosti proizvodnje koja ne može pokrivati državne potrebe Ugarske. Zato je bio nuždan užasan porezni pritisak na stanovništvo, uzimali su se zajmovi koji su, uz ostale poteškoće, uzrokovali znatan državni dug.

S obzirom na zaostalost privrede u Ugarskoj, struktura poreza je različita od one u Austriji, a njihov rast razmjerno mnogo veći. Najviše je porastao zemljišni porez (za 14 400 000 for.), zatim tecivarina (za 11 700 000 for.), dok je dohodarina porasla za svega 5 200 000 a ostali novi porezi za 7 000 000 for. Tome je uzrok što se pretežni dio stanovništva još uvijek bavi tradicionalnom poljoprivredom. Tecivarina, porez na određenu vrstu imovine i prihoda koja se plaća za sve odrasle članove obitelji, mnogo je veća od dohodarine, tj. poreza na obrt, trgovinu, bankarstvo i druga zanimanja koja su bitna za modernizaciju. U usporedbi s Austrijom, gdje je dohodarina 1877. dva puta veća od tecivarine, a povećala se u spomenutim godinama pet puta više od tecivarine, ugarski budžet i ovim stavkama pokazuje sliku zaostalosti. (Tecivarina i dohodarina spojene su u Ugarskoj u jedinstveni porez godine 1875.)

Od 1868. do 1872. austrijski je budžet imao višak, zatim su izdaci i prihodi tri godine izjednačeni a tek 1876/7. manjak premašuje 30 000 000 for. To je odraz krize 1873, a uz ostale neprilike, i povećanja izdataka uoči okupacije Bosne i Hercegovine. Nasuprot tome, ugarski je budžet imao višak samo 1868/9. i 1873. Znatan manjak od 23 500 000 for. iskazan je 1870, zatim se, nakon privremenog pokrića, podigao 1874. na 44 300 000 for., da bi se u idućim godinama postepeno smanjivao uz pomoć zajmova. No 1877. još je uvijek iznosio 26 400 000 for. Budući da primici austrijskoga budžeta iznose 1877. g. 379 300 000 for. a ugarskoga 218 300 000 for., jasno je da je ugarsko opterećenje mnogo veće od austrijskoga.¹

Već 1870. a pogotovu 1874. postalo je očigledno da izgradnja »jedinственe mađarske države« zahtijeva financijsku podlogu koja još ne postoji, da su u prvim godinama nakon austro-ugarske nagodbe precijenjene unutrašnje

¹ Compass, Jahrbuch für Volkswirtschaft u Finanzwesen, Hg. G. Leonhardt, 1874, 283—290; 1875, 65—69; 81—96; 1878, 860—865.

privredne snage i da deficit ne stvaraju samo izvanredni izdaci kao što su austro-ugarski državni dug, ugarski državni zajmovi te odšteta bivšim feudalcima. U manjku sudjeluje i redovno budžetiranje. Za troškove uprave ostala je nedovoljna svota a mogućnost nastavka opsežnih investicija za stvaranje moderne poljoprivredne industrije i razgranate trgovine i za privlačenje stranoga kapitala postala je neizvjesna. U uvjetima teških političkih sukoba mađarske su vlade bile prisiljene uzimati zamašne zajmove i povećati poreze do granice izdržljivosti stanovništva.

Kada je mađarska vlada bar donekle sanirala najveće financijske poteškoće, došlo je u protivnosti s otporom cijele mađarske javnosti do okupacije Bosne i Hercegovine koja je nametnula silne nove troškove. Godine 1878. i 1879. deficit je iznosio 27 000 000, odnosno 29 000 000, ali su troškovi pri okupaciji potpuno uništili sve napore za uravnoteženje budžeta i vratili ga na lošije stanje nego 1874/5. kada je saniranje započelo. Naime mobilizacija je koštala državnu blagajnu dodatnih 26 100 000 for. Te godine ukupni je deficit iznosio 53 200 000 for., a 1879. trebalo je platiti 9 100 000 za okupaciju, tako da je ukupni deficit iznosio 38 200 000 for.² Dakako da su uz državno-pravne posljedice hrvatsko-ugarske nagodbe i spomenuti financijski uvjeti snažno djelovali na privredno, financijsko i političko stanje civilne Hrvatske i Slavonije.

Kada je Hrvatski sabor godine 1790. zaključio da privremeno preda svoje financijske ovlasti Ugarskom saboru, utvrđeno je zakonskim člankom LIX da Ugarski sabor ima raspravljati o kontribuciji zagrebačke, križevačke i varaždinske županije odvojeno od poreza Kraljevine Ugarske. Svotu određenu na Ugarskom saboru dijelile su hrvatske oblasti na županije i gradove. To nije vrijedilo za slavonske županije kojima se porez propisivao u Ugarskom saboru kao i ostalim ugarskim županijama.³ Godine 1848/9. Bansko je vijeće raspolagalo financijama, da bi onda za neoapsolutizma austrijsko ministarstvo financija preuzelo isključivi nadzor.⁴

Šezdesetih godina Hrvatski sabor nije redovno zasjedao pa nije mogao utjecati ni na financije i poreze. Godine 1865—67. nije uopće imao uvid u visinu izravnih i neizravnih poreza skupljenih od 1861. i nije mu predložen proračun. Očekujući rješenje državnopravnoga pitanja, Sabor nije prosvjedovao što se budžet za upravu civilne Hrvatske i Slavonije temelji isključivo na kraljevoj naredbi, ali je, s obzirom na smanjenje prvobitne svote za upravu godine 1866, molio da mu se proračun dostavi na zakonito vijećanje i odlučivanje. Prema saborskoj procjeni na početku 1866. nezakoniti porezi, nametnuti bez sudjelovanja Hrvatskog sabora, bili su tako visoki da zemlja mora snositi terete veće od njezinog čistoga prihoda. Pritom joj se uskraćuju dohoci koji bi joj po pravu pripadali. Primjerice Društvo južne željez-

² Pester Lloyd (dalje PL) 227, 4. X. 1880. A. Pester Lloyd izlazio je kao jutarnji list (Morgenblatt) koji ovdje nije posebno označen, i kao večernji list (Abendblatt) koji je ovdje označen s »A«.

³ H. Marczali, Ungarisches Verfassungsrecht, Tübingen 1911, 162.

⁴ M. Gross, Počeci moderne Hrvatske, Zagreb 1985, 123—129.

nice plaća dohodarinu u Beču. Zato je Sabor molio kralja da se smanji porez i da Hrvatska i Slavonija snosi teret prema svojoj poreznoj snazi.⁵

Nije dakle bila nova činjenica da je hrvatsko-ugarskom nagodbom oduzet ustavnim činiteljima svaki utjecaj na financije i da se nije znao odnos između tereta i prave, skromne porezne snage stanovništva. Civilna Hrvatska i Slavonija ušla je u autonomno razdoblje s još uvijek prevladavajućom naturalnom privredom, s neriješenim bitnim pitanjima za ekonomski razvoj, s kaotičnom upravom, s poreznim zaostacima od preko 2 000 000 for. godine 1867.⁶ To su doista bili slabi uvjeti za autonomiju uopće, za financiranje njezinih ustanova a pogotovu za nužne modernizacijske reforme. Kako vlada i Sabor nisu imali obavijesti o izvorima i načinu obračunavanja prihoda, bilo je od samoga početka jasno da je »budget ili financijalno pitanje... duša i jezgra autonomiji...« i da je zato takva samouprava osuđena da bude pod mađarskim »tutorstvom«. Uostalom, svi mađarski odlučni činitelji su od 1868. dalje uvijek smatrali da su financije temelj jedinstvene države ugarske krune i da bi zato utjecaj hrvatskih ustavnih faktora na financije ugrozio mađarsku hegemoniju.⁷

Financijski položaj civilne Hrvatske i Slavonije, utvrđen hrvatsko-ugarskom nagodbom, ovisio je najprije o mađarskim političkim i ekonomskim interesima, a zatim i o financijskom odnosu Austrije i Ugarske koji se rješavao pregovorima kraljevinskih odbora na temelju kompromisa u vezi sa ključnim računima Monarhije za 1860—1865. Različite interpretacije austrijskog i ugarskog kraljevinskog odbora o ključu za prinos zajedničkim poslovima potjecale su iz nesuglasica o tome koji prihodi treba da posluže kao podloga za izračunavanje te kvote. Posredovanjem obojice ministara financija, ugarska je delegacija naposljetku pristala da razmjer za troškove zajedničkih poslova bude 70% za Austriju i 30% za Ugarsku. Prema ministru financija Lónyayu to je popuštanje bilo podnošljivo jer Ugarska dobiva financijsku samostalnost.⁸ Budući da prinos Hrvatske i Slavonije zajedničkim poslovima Monarhije (izdržavanju zajedničkih ustanova i otplaćivanju državnih dugova) ovisi o spomenutom omjeru, valja odmah istaknuti da taj ključ ne počiva na poreznoj snazi austrijskog i mađarskog partnera, niti na konačnim računima, nego na kompromisu i da je zato katastrofalno djelovao na financijski položaj civilne Hrvatske i Slavonije.

Financijski temelji utvrđeni su paragrafima 11—30. hrvatsko-ugarske nagodbe. Hrvatska je, prema određenom ključu (kvoti) dužna sudjelovati »polag svoje porezne snage« u teretima za zajedničke poslove Austro-Ugarske (§ 11) kao i za zajedničke poslove zemalja »krune ugarske«. Udio Hrvatske

⁵ Saborski spisi kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1865—1867, Zagreb 1900, br. 27, 143—4, 153, 168.

⁶ Iz obrazloženja pripadnika većine Stj. Vukovića o financijskom dijelu nagodbe. Dnevnik sabora (dalje SD) trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držane u glavnom gradu Zagrebu god. 1868, Zagreb b. g., 182.

⁷ Isto. Mišljenje predstavnika manjine J. Živkovića i većine J. Žuvića, 147, 194.

⁸ Dr. F. V. (Fran Vrbanić), Osvrt na financijalnu nagodbu između Hrvatske i Ugarske, Zagreb 1897, 4—16.

izračunat je »polag istih službenih podatakah« na temelju kojih je određen prinos za zajedničke poslove zemalja »ugarske krune« i ostalih zemalja »Nj. Veličanstva« a iznosi 93,56% za Ugarsku i 6,44% za Hrvatsku (§ 12). U svim kasnijim financijskim pregovorima i sporovima o financijskim pitanjima s hrvatske se strane uvijek dokazivalo da prinos Hrvatske nadmašuje njezinu poreznu snagu i da nije izračunat na temelju istih podataka kao odnos Austrije i Ugarske.

Većina hrvatskoga kraljevinskog odbora iz 1868. branila je spomenuti ključ tvrdnjom da je on pravilno izračunat, da je paušal veći od svote koja je prije toga bila na raspolaganju uprave. Pobjijala je izjave da Hrvatska plaća više za zajedničke poslove nego prije. Manjina hrvatskoga kraljevinskog odbora protivila se načelu ključa uopće. Prema izjavi njezinoga glavnog predstavnika Jovana Živkovića, ono nije logično jer ugarska vlast odmjerava budžet Hrvatske i Slavonije unutar jedinstvenog ugarskog budžeta pa »nas ona plaća« i prisvaja isključivu moć odlučivanja. Hrvatska i Slavonija nije dakle »nikakva financialna osebina« i zato ključ nema praktičke važnosti jer budući državni dugovi ili izgradnja željeznica ovise isključivo o garanciji ugarske države a Hrvatska i Slavonija nema riječ niti u pitanju poreza.⁹

U vrijeme neoapsolutizma, pedesetih godina, a zatim i šezdesetih godina porezno se opterećenje temeljilo na ekonomskim uvjetima razvijenijih područja Monarhije i bilo je neizdrživo za zemlje bez najosnovnijih mogućnosti za podizanje moderne privrede.¹⁰ Ti se odnosi nakon nagodbe uglavnom nisu poboljšali a sada je još trebalo izdržavati skupe moderne ustanove. Hrvatska i Slavonija bila je dakle nagodbom osuđena na trajnu deficitarnost koja je onemogućavala i najskromnije investicije.

Nagodbom je za autonomne poslove određena tangenta od 45% svih izravnih i neizravnih poreza te drugih javnih dohodaka Hrvatske, dok ostalih 55% pripada zajedničkim poslovima (§ 16. i 17). Prema prvoj desetogodišnjoj financijskoj nagodbi tangenta se ne određuje na temelju proračuna, nego se približno pokriva paušalnom svotom od 2 000 000 for (§ 15) s time da će se to promijeniti u slučaju sjedinjenja civilne Hrvatske i Slavonije s Dalmacijom i Krajinom (§ 19).

Nerealnost kvote za zajedničke poslove utemeljuje već § 13. nagodbe. Hrvatska bi naime zasada mogla platiti tu kvotu samo kad bi izdvojila najveći dio iz svote nužne za njezinu samoupravu i zato Kraljevina Ugarska u ime stoljetnog »bratskoga odnošaja« pristaje na to da se najprije pokriju troškovi autonomije (§ 13). Prema tome, ako onih 55% za zajedničke ugarsko-hrvatske poslove ne bi pokrilo onih 6,44% doprinosa Hrvatske i Slavonije za zajedničke austro-ugarske poslove, taj bi manjak snosila Ugarska. Tako je već u prvoj nagodbi uz pomoć nerealne kvote položen temelj neprekidnim tvrdnjama s mađarske strane da Ugarska izdržava Hrvatsku kao

⁹ SD 1868, 147—8; Vidi mišljenje J. Žuvića o »ključu«, 195; tvrdnje M. Šuhaja da je kraljevina Hrvatska u vrijeme »prividne samostalnosti« šezdesetih godina imala mnogo manji budžet (165) te uvjerenje M. Kraljevića da je šira financijska autonomija nemoguća (188).

¹⁰ Gross, 132—149.

važnom argumentu za nastojanja da se nagodbena autonomija do krajnosti suzi, štoviše i tendencijama da se ona uopće ukine.

Dalje je važan § 27. nagodbe. Naime ako bi javni prihodi Hrvatske i Slavonije bili veći od kvote, višak bi pripao autonomnoj upravi, no ova ne bi bila dužna nadoknaditi manjak ako ne bi mogla platiti svotu koja odgovara kvoti.¹¹

Od 1869. do 1872, u uvjetima političkoga kaosa i nemogućnosti redovne zakonodavne i upravne djelatnosti, hrvatska je vlada trošila manje od paušala. Kad je mađarska vlada iz političkih razloga pristala godine 1873. na reviziju nagodbe, financijsko je pitanje bilo u središtu pažnje.

Predstojnik manjine kraljevinskog odbora Jovan Živković već je 1868. izradio prijedlog za djelomično samostalnu financijsku upravu u suprotnosti s njezinim potpunim prepuštanjem »zajedničkim« a stvarno mađarskim organima, kako to određuje nagodba.¹² Autonomna legislativa i egzekutiva preuzela bi utvrđivanje svih izravnih poreza te raspis, manipulaciju i utjerivanje i neizravnih poreza kao i upravu državnih dobara. Samo načelne odredbe o sustavu neizravnih poreza ostale bi u »zajedničkom« saboru. Umjesto kvote od 6,44% Hrvatska bi plaćala 2,87% i preuzela bi određenu obvezu za kamate državnoga duga.

Kada bi se »oddružila« financijska uprava, ističe elaborat hrvatskoga kraljevinskog odbora iz 1873, prestale bi tužbe da Ugarska ima veću korist od Hrvatske i Slavonije nego što joj po zakonu pripada, a s druge strane više ne bi bilo razloga za izazivanje hrvatske osjetljivosti izjavama da Ugarska materijalno podupire Hrvatsku koja ne može živjeti od vlastite porezne snage. Kraljevinski odbor kaže da financijska samostalnost ne vrijedi načelo državnoga zajedništva te da, naprotiv, stvara temelj za trajnu prijateljsku suradnju. No ugarski je kraljevinski odbor izjavio da je zajednički financijski i porezni sustav jedno od glavnih načela državne zajednice stvorene nagodbom i da bi je financijska samostalnost Hrvatske i Slavonije ugrozila. Daka ko da ugarski kraljevinski odbor nije prihvatio želje hrvatskoga kraljevinskog odbora jer bi financijska samostalnost pogodovala stvarnoj autonomiji i otežavala bi punu kontrolu mađarske vlade. Prema ugarskom kraljevinskom odboru, jedinstvene su financije i jamstvo za obveze prema zajedničkim poslovima Monarhije a korisne su Hrvatskoj i Slavoniji koja prema zaključnom računu za 1869—1871. nema prihod dovoljan za pokrivanje kvote, određene nagodbom, za te zajedničke poslove. Smatrajući doduše da dotadašnji paušal ne vrijedi »narodnu samosvijest«, ugarski je kraljevinski odbor radi umirenja javnosti u Hrvatskoj pristao da joj umjesto paušala dodijeli 45% nje-

---

¹¹ U § 30. financijska nagodba još određuje postotak diobe poreznih zaostataka do 1867. na autonomne i zajedničke poslove u omjeru 63 : 37 a u § 29. stoji da će se posebni iskaz o prihodima Hrvatske i Slavonije voditi od 1. I. 1869. Zakoni o ugarsko-hrvatskoj nagodbi, Po izvornicima izdao Dr. Ivan pl. Bojničić, Zagreb 1907.

¹² SD 1868, Živkovićev govor i pobijanje njegovih gledišta od J. Žuvića, 147—9; 198; J. Ž. (Jovan Živković), Kako je postala hrvatsko-ugarska nagodba, Zagreb 1892.

zinih prihoda, kako je to načelno već utvrđeno nagodbom. Odričući se paušala, kaže taj elaborat, Ugarska pristaje na veliku materijalnu žrtvu u korist »združenih zemaljah« (tj. *partes adnexae*) jer se odriče svote koja je dotada bila veća od paušala a to znači da Hrvatska i Slavonija sada ima manje terete za zajedničke poslove.¹³ Izmjena odnosno ukidanje kvote nije dakako dolazilo u obzir.

Prema tomč, revizijom nagodbe ukinut je paušal i autonomni poslovi se financiraju s 45% prihoda Hrvatske i Slavonije a 55% pripada državnoj blagajni. Tih se 45% izračunava tako da se od izravnih i neizravnih poreza, od prihoda državnih dobara i nekih drugih javnih prihoda odbiju izdaci za raspis i utjerivanje poreza, izuzevši troškove »zajedničke« uprave financija, te za administraciju državnih dobara, rukovanje neizravnim porezima i drugim javnim приходima. Zajednički sabor odlučuje o prodaji državne, nepokretne imovine u Hrvatskoj, ali s privolom Hrvatskog sabora.¹⁴

Hrvatska vlada i Sabor nisu dakle revizijom nagodbe mogli osigurati niti utjecaj na financije niti uvid u proračune i zaključne račune.

Osnovne poteškoće financijskog položaja Hrvatske prema nagodbi i njezinoj reviziji proizlaze ne samo iz neodgovarajuće kvote nego i iz činjenice što zajednički troškovi, koje Hrvatska prema kvoti pridonosi, nisu taksativno nabrojani, niti su potanko definirani prihodi od kojih Hrvatska dobiva tangentu. Sve je zato ovisilo o jednostranim odlukama mađarske vlade.

Prije svega ne zna se što znači pojam »porezna snaga« na temelju koje Hrvatska daje svoju kvotu. Zacijelo ta »porezna snaga« ovisi o privrednoj razini i proizvodnosti, međutim nagodba ne uzima u obzir materijalne uvjete a prelazi preko porezne snage Hrvatske u samom tekstu nagodbe gdje se Hrvatska unaprijed prikazuje kao pasivna zemlja. Sama nagodba počiva na principima koji se ne mogu uskladiti, tj. na tobožnjoj poreznoj snazi Hrvatske a istodobno na kvoti izračunatoj prema omjeru prinosa Austrije i Ugarske za zajedničke poslove. Austrija i Ugarska su dvije ravnopravne države sa samostalnim financijama, što ih mađarski vladajući faktori nastoje iskoristiti za privredni uspon, dok o financijama, prometu i trgovini odlučuje isključivo mađarska vlada. Prema tome, ovdje se pri utvrđivanju kvote primjenjuje isti princip za potpuno različita ekonomska i državopravna stanja: za samostalne države i za Hrvatsku koja nema nikakvu mogućnost odlučivanja o svojim vlastitim приходima. Zato kvota nametnuta Hrvatskoj bitno utječe na trajnost njezine pasivnosti koju održava još i uskoća nagodbene autonomije i stroga kontrola mađarske vlade.¹⁵

Istakla sam da nisu specificirani ni zajednički troškovi, pri kojima Hrvatska mora sudjelovati, niti su taksativno nabrojani njezini vlastiti prihodi od kojih ona dobiva tangentu. To se pokazalo već u prvim računima 1869

¹³ SD 1872—1875, Dokumenti kraljevinskog odbora o nagodbenim pregovorima. Prilog saborskoj sjednici od 3. IX. 1873.

¹⁴ Bojničić, Zakoni, Zakonski članak XXXIV od 30. XI. 1873, tj. revizija nagodbe.

¹⁵ M. Gross, Mađarska vlada i hrvatska autonomija u prvim godinama nakon nagodbe, HZ 1985, 1—29.

—1870. kada je komisija od 13 činovnika »zajedničkih« ministarstava i tri predstavnika hrvatske vlade formulirala zaključke u isključivom interesu mađarske vlade. Ti su povjerenici predložili načela na temelju kojih su se zatim sastavljali zaključni računi, umjesto da ih je utvrdila financijska nagodba.

Mađarska je vlada više od godinu dana prije sklapanja hrvatsko-ugarske nagodbe, potkraj kolovoza 1867, preuzela financijsku upravu »pridruženih strana« i odlučila je iz »oportunističkih« razloga da na financijskim uredba bude izvršen grb Hrvatske s ugarskom krunom.¹⁶ Prema nagodbi ministar financija ima izvršnu vlast nad izravnim i neizravnim porezima i nekim drugim prihodima (§ 22), a obračun se morao, zajedno sa zaključnim računima svih zemalja »krune ugarske«, predložiti zajedničkom saboru i tamo votirati a zatim odobreni račun saopćiti Hrvatskom saboru »znanja radi« (§ 28). Jedinostveni ugarski budžet imao je dakako i stavke za unutrašnje poslove, pravosuđe, prosvjetu i bogoštovlje, koji pripadaju hrvatskoj autonomiji, pa se s obzirom na izdvojeni proračun i obračun za hrvatsku autonomiju tiču samo Ugarske. No ti uži ugarski poslovi također su uključeni u kvotu Hrvatske od 55% za zajedničke poslove. Kumulirane su i pojedine porzne kategorije iako je prema § 29. nagodbe predviđen poseban iskaz o dohocima Hrvatske i Slavonije. U taj jedinstveni budžet uključena je stavka o potrebama unutrašnje uprave Hrvatske i Slavonije. Činilo se dakle da ona dobiva tu svotu kao pokrajina jedinstvene države iako se u financijskim nagodbama (§ 17/1868, § 3/1873. i § 5/1880) utvrđuje da Hrvatska i Slavonija daje 55% od svojih prihoda za zajedničke poslove u zajedničku državnu blagajnu. No jedinstveni budžet nije iskazivao da je tih 55% doista ušlo u državnu blagajnu, odnosno da Hrvatska ima svoje vlastite prihode od kojih 45% pripada hrvatskoj blagajni, tj. o prihodima Hrvatske i Slavonije nije postojao posebni iskaz.

Stalne sporove izazivale su različite interpretacije mađarske i hrvatske strane jer nagodbom nije normirano kako će se utvrditi prihodi i koji su državni izdaci »zajednički« pa terete i Hrvatsku. Zato je hrvatska strana tvrdila da zemlja plaća za poslove koji su stvarno samo ugarski. Zahtijevalo se da se izvidi je li onih 55% doista upotrijebljeno za zajedničke, a ne i za uže ugarske poslove, da se točno obračuna obveza Ugarske za zajedničke austro-ugarske poslove od kojih bi Hrvatska imala davati 6,44% (od 1880. 5,57%), da se iskaže iznos hrvatskih prihoda, da se usporedi onih 55% za zajedničke poslove s iznosom od 6,44% jer Hrvatska prema § 13. nagodbe ne mora davati više od 55% svoga prihoda. Sabor i hrvatska vlada nisu dakle imali uvid niti u obračun prihoda niti su raspolagali izvorima na temelju kojih bi mogli utvrditi da li se financijska nagodba korektno izvršava.¹⁷

¹⁶ Haus-Hof und Staatsarchiv Wien, Kabinetskanzlei, Ungarische Ministerratsprotokole (dalje UMP), 26. VIII. 1867.

¹⁷ J. Pliverić, Beiträge zum Ungarisch-kroatischen Bundesrechte, Agram 1886, 436 i d.; V. Lunáček, Ugarsko-hrvatska finansijska nagodba, Obzor, Spomen-knjiga 1860—1935, Zagreb 1936, 57—60.

Hrvatska je strana stalno upozoravala na opterećenje dugovima koji služe samo za investicije u Ugarskoj. No u središtu prepirki uvijek je bio ključ za zajedničke austro-ugarske poslove kao glavni uzrok deficita Hrvatske i Slavonije. Smatralo se da je taj ključ nepravedno nametnut, uz ostalo i zato što je izračunat prema istim načelima kao i odnos Austrije i Ugarske u zajedničkim poslovima. No dok Ugarska plaća za one zajedničke ustanove Monarhije koje su važne za mađarske ekonomske i druge interese, hrvatska autonomija nema utjecaja na vlastite materijalne potrebe jer one ovisе o onim mađarskim oblastima koje se isključivo brinu samo za mađarske privredne interese. Hrvatska je strana zato smatrala da nije povrijeđena »narodna čast« time što Hrvatska ima plaćati samo 55% svojih prihoda bez obzira na to dostižu li oni postotak određen za zajedničke austro-ugarske poslove ili ne. Tvrdilo se da se tih 55% uglavnom upotrebljava isključivo za mađarske investicije. Ogorčena je javnost smatrala da se prihodi za zajedničke poslove posve otuđuju od Hrvatske.¹⁸

Hrvatska vlada dakle nije imala uvida ni u kakve račune. Proračun za autonomni budžet, tj. preliminar tangente, izrađivao se u ministarstvu financija a kontrolirao ga je kraljevski ugarski računarski dvor. Zatim ga je ministarsko vijeće predložilo parlamentu u okviru jedinstvenoga budžeta koji bi ga votirao. Preliminarna svota se saopćavala banu i Hrvatski sabor bi tada mogao njome raspolagati, ali još uvijek uz moguća ograničenja od mađarske vlade. O potpunoj neupućenosti hrvatske vlade o strukturi svote koja je prema izjavi ministra financija otprilike istovjetna s 45% prihoda Hrvatske, govori činjenica da je ona tek 1879. saznala da joj od 1876. ugarski računarski dvor samovoljno usteže krajiške »provente« (neizravne poreze) koji su se dotada nalazili u autonomnom budžetu. Vidjela je naime da je tangenta smanjena iako su prihodi narasli zbog povećanja poreza, ali dugo nije znala o čemu se radi.¹⁹

Isti slučaj bio je i sa zaključnim računima. Oni su se našli pred Hrvatskim saborom samo kao obavijest kada bi obje kuće ugarskoga parlamenta odobrile svote što ih je predlagao ministar financija a provjeravao vrhovni računarski dvor. Prema proračunskom odboru Hrvatskoga sabora, isključenje hrvatske vlade iz sastavljanja bilo kakvih računa nije u skladu s nagodbom. Zato se opetovano zahtijevalo da se vladi osigura i utjecaj na te račune. Mažuranićeva vlada htjela je »točno i pravilno« saznati od kojih to zemaljskih prihoda Hrvatska mora plaćati za zajedničke poslove, tj. koji prihodi su samo autonomni a koji podliježu percentualizaciji. Zaključni račun za 1869—1874, koji se našao pred Hrvatskim saborom tek 1879, iskazivao je manjak prema kvoti za zajedničke austro-ugarske poslove, ali je Sabor odbio tvrdnju izraženu u Ugarskom saboru i u mađarskoj štampi da Ugarska uzdržava Hrvatsku i da zato ima veća prava nad njome nego što joj ih daje

¹⁸ Usporedbi primjerice debatu na saborskoj sjednici 17. I. 1879. o obračunu između Ugarske i Hrvatske za 1869—1874. SD 1878—1881 I.

¹⁹ UMP, 23. I. 1879; SD 1878—1881. I, Debata o budžetu za 1879. 15. VII. 1879.

nagodba.²⁰ Mažuranićeve neuspjele pokušaje da dobije uvid u obračune hrvatskih prihoda nastavio je i ban Ladislav Pejačević. U vezi s pripremom za financijsku nagodbu 1880. on je u ministarskom vijeću zahtijevao da hrvatska vlada dobije podatke o tome kako je utvrđena visina tangente i godišnjih obračuna. Ministarsko je vijeće pristalo da se ban o tome obavijesti preko hrvatsko-slavonskog ministra, tako da može dati primjedbe prije zaključnog računa. To se obećanje nije ostvarilo.

I Hrvatski kraljevinski odbor izaslan za financijske pregovore 1879. zahtijevao je da se proračun autonomnoga budžeta i zaključni račun dostave hrvatskoj vladi unaprijed i pravodobno, dakle prije nego što bude predložen Ugarskom saboru. Kako su stvari stajale zastupnici Hrvatskog sabora prvi put su saznali visinu tangente kada je ona došla pred Ugarski sabor. Ministar financija ponovno je obećao određeno poboljšanje u informiranju hrvatske vlade u vezi s proračunom budžeta (sastavljenim na temelju trogodišnjeg prosjeka prihoda), ali je kao i Ugarski kraljevinski odbor odlučno odbio bilo kakav utjecaj hrvatske vlade na zaključni račun, pozivajući se na § 8. i 28. nagodbe. Dopustio je samo uvid predstavnika hrvatske vlade u spise, i to u samom ministarstvu financija i u roku od osam dana prije nego što se oni pošalju vrhovnom računarskom dvoru na kontrolu.²¹ Drugim riječima, izričito je isključio bilo kakav utjecaj hrvatske vlade.

Zabrana uvida hrvatskim ustavnim faktorima u budžetske preliminarne i zaključne račune potpuno je u skladu s interpretacijom nagodbe sa strane mađarske vlade. Predstavnici »pokrajinske« autonomije nisu smjeli kontrolirati financijsku manipulaciju jer bi to pretpostavilo određenu ravnopravnost mađarske i hrvatske vlade i mogućnost obilježavanja hrvatske nagodbene autonomije kao državne.²² Hrvatska je strana uvjeralo da je imetak Hrvatske doduše pod upravom »zajedničkih« izvršnih i zakonodavnih vlasti, ali da je zato ipak imetak Hrvatske. No mađarska je strana tim imetkom raspolagala kao vlasništvom mađarske države od kojeg se Hrvatskoj dodjeljuje jedan dio. Mora se dakle zaključiti da nije riječ o pravom budžetu. U načelu, isto zakonodavno tijelo moralo bi odlučivati i o proračunu i o pokriću troškova, a to kod Hrvatskog sabora nije bio slučaj.

Autonomni budžet ima deficit za 1875, 1876. i 1878. zbog ustegnutih krajiških provenata. Uz »prištednje«, budžet je konstruiran tako da izdaci pokrivaju prihode koji se temelje pretežno na tangenti. Ona međutim ne raste u skladu s poreznim opterećenjem zbog intervencija mađarske vlade.²³ Očigledno budžet 1868—1880. nije mogao pokriti potrebe jedne funkcionalne autonomije nego jedva najnužnije troškove uprave.

Lavlji dio gutao je »birokratički sistem« uveden u doba neoapsolutizma koji je u vrijeme »odgovornosti i parlamentarizma« postao još skuplji. Tan-

²⁰ UMP 31. I, 27. X. 1875; 25. VII, 9. IX. 1876; 27. III. 1877; SD 17. I. 1879. i budžetska debata 15. VII—24. VII. 1879.

²¹ UMP 21. III. 1880; 30. XII. 1881; 14. IV. 1883.

²² Gross, Mađarska vlada n. dj.

²³ Ostaje jednaka 1876/7, raste 1878, zatim pada na svotu iz 1876/7. a poslije raste, da bi 1884. bila manja nego 1883. Vidi tablicu 1.

genta je financirala prije svega činovničke plaće i gole troškove uprave a potrebne moderne ustanove, uvedene Mažuranićevim reformama, nisu imale materijalnu podlogu. Ova je činjenica bila argument za konzervativne krugove koji su osuđivali te »skupociene eksperimente«.²⁴ Kada je riječ o skupoj upravi, valja imati na umu da je Hrvatska i Slavonija imala dvije uprave: ustavnu u Provincijalu i neustavnu u Krajini. Opće je mišljenje bilo da taj dvostruki financijski teret mora upropastiti zemlju ukoliko uskoro ne dođe do sjedinjenja. Za razliku od vlade civilne Hrvatske i Slavonije, odgovorne Saboru, krajiško stanovništvo se nalazilo pod ingerencijom neodgovorne upravne oblasti, bez mogućnosti kontrole upotrebe sredstava prikupljenih porozom.

Iz onih 55% za zajedničke poslove nije bilo nikakvih investicija budući da ta svota nije pokrivala obvezu Hrvatske prema zajedničkim austro-ugarskim poslovima. Privredne investicije bile su moguće samo iz autonomnog budžeta a upravo su se one morale brisati da bi se budžet kako-tako uskladio sa svotom određenom za tangentu. Prema tome, Mažuranićeve reforme nisu imale uvjeta da utječu na privredni razvoj. Nakalemljene su jednom, u velikoj mjeri, još uvijek tradicionalnom društvu koje se nije moglo mijenjati u skladu s naporima svjesnih modernizacijskih snaga. Razumljivo je zato da su reforme izvedene u prve dvije godine Mažuranićeve vlade, a zatim su zbog financijskih i političkih razloga morale biti obustavljene. Kao sve autonomne zakonske osnove i budžetske su osnove bile dva puta podvrgnute nadzoru ministarskog vijeća: pri vladarskoj predsankciji i sankciji — te izložene primjedbama i restrikcijama.²⁵ Na postupke mađarske vlade utjecao je njezin teški financijski položaj koji ju je primoravao da poziva na štednju u upravi Ugarske i da se opravdava pred oštrim kritikama opozicije. Zato je redovno nastojala smanjiti autonomni budžet, ali to iz političkih razloga nije dosljedno provodila. Nije naime htjela povećavati ionako golemo ogorčenje zastupnika i javnosti u Hrvatskoj. Tako je primjerice preliminar budžeta za 1877. iznosio više nego što je to ministar financija odredio i ministarsko je vijeće odbilo da vladaru predloži predsankciju. No na Mažuranićevu molbu da se proračun budžeta zbog kratkoće vremena ne mijenja, ministarsko je vijeće pristalo da kralju preporuči predsankciju, uz banovu obvezu da će se držati u granicama određenim od ministra financija. Nakon rasprave u Hrvatskom saboru odobrilo je i sankciju s time da se vladar upozna s prekoračenjem budžeta i da se ban upozori da štedi u troškovima unutrašnje uprave. Prema zaključnom računu ban je tada »uštedio« veliku svotu od 258 816 for., a to je preko 7,5% od ukupnog prihoda. Hrvatska

²⁴ SD 1878—81 I, 16. VII. 1879. Gotovo polovicu budžeta trošio je odjel za unutrašnje poslove a jednu trećinu odjel za pravosuđe. Udio ovih dviju grana imao je tendenciju opadanja zbog štednje, dok je udio odjela za bogoštovlje i nastavu porastao od 10,6% god. 1872. na 14% god. 1876. U porastu su u istom razdoblju i mirovine od 6,87% na 7,77%. Najmanja su stavka troškovi Sabora koji su pali od 2,12% na 1,84%. Podaci prema tablici Agneze Szabo. Vidi bilješku 62.

²⁵ Franjo Josip sankcionirao je autonomne zakonske osnove samo nakon što ih je odobrila mađarska vlada. Vidi: Gross, Mađarska vlada n. dj.

je vlada došla u financijske neprilike zbog uskraćenih krajiških provenata, koji su dotada bili dio budžeta, i ona je s njima računala.²⁶

Proračun budžeta za 1878. nije prelazio svotu koja je prema tvrdnji ministra financija odgovarala tangenti, ali je ministarsko vijeće primijetilo da nije preporučljivo preliminirati prihode i izdatke u istom iznosu jer se može dogoditi da prihodi od poreza ne dostignu proračun, a Hrvatska je, osim toga, posljednjih godina potrošila svotu veću od tangente (jer su uračunati krajiški proventi) i mora je vratiti ugarskoj državnoj blagajni. Opet zbog političkih razloga, ministarsko je vijeće dopustilo sankciju uz banovu obvezu da će izuzetno štedjeti a morao je izjaviti da će stvarno potrošiti samo prošlogodišnju svotu, dakle manje nego što je preliminirano. Zato kraljeva sankcija tih proračuna izričito obavezuje bana na veliku štednju.²⁷ Prema zaključnom računu budžet se od 1877. do 1879. smanjivao, a i 1880. bio je manji nego 1877. Zatim je rastao samo dvije godine, da bi se 1883/4. ponovno smanjio. Bilježio je stalan porast tek od 1885. kada je u autonomni budžet uključena bivša Vojna krajina.

Ništa se nije promijenilo s novom financijskom nagodbom od 1880. Ministarsko je vijeće dopustilo predsankciju budžeta za 1881. uz očekivanje da će nova Pejačevićeva vlada ograničiti personalne izdatke kako bi mogla izdvojiti veću svotu za investicije. Ono je međutim odbilo da se u budžetu osiguraju sredstva za pojedine investicije, izrazivši spremnost da to dopusti samo u slučaju većega poreznog priljeva. Kako je Hrvatski sabor, u suprotnosti s ovim nalogom, predvidio sredstva za ceste i vode, ministarsko vijeće je predložilo kralju sankciju pod uvjetom da se spomenute investicije izvedu samo ako se porez skupi u preliminiranom opsegu.²⁸ Zbog silnih poreznih zaostataka to dakako nije bilo moguće.

Uoči izmjene uvjeta budžetiranja u vezi sa sjedinjenjem civilne i vojne Hrvatske i Slavonije, ministarsko je vijeće ponovilo svoje restrikcije u povodu budžeta za 1882. Nije htjelo da se izdaci preliminiraju u istom iznosu kao primici jer je nesigurno hoće li se skupiti iznos koji odgovara tangenti pa bi autonomni faktori mogli zahtijevati pokriće iz državne blagajne. Vijeće je ponovno kritiziralo povišenje izdataka za činovnička mjesta. No iz »oportunističkih obzira« ono nije smjelo dovesti bana Pejačevića u nepriliku da se pojavi pred Hrvatskim saborom s takvim budžetom. Odobrilo je zato da se prihodi i izdaci preliminiraju u istoj visini a to se može samo ako se investicije (za gradnju cesta, regulaciju vodâ i uređenje zemljišnih knjiga) predvide samo uvjetno, ukoliko se skupi dovoljno poreza. To su dakako spriječili porezni zaostaci. Novaca za najskromnije investicije u komunikacije jednostavno nije bilo.²⁹

Prema austro-ugarskoj nagodbi trebalo je svake desete godine obnoviti financijski sporazum. Zbog žestokih sporova u pregovorima za drugu finan-

²⁶ UMP 16. IX, 18. IX, 23. XII. 1876; 27. III. 1877.

²⁷ UMP 3. XII. 1877; 9. I, 25. III. 1878; 28. IX. 1879.

²⁸ UMP 18. IX, 10. X, 5. XI, 20. XII. 1880.

²⁹ UMP 9. I, 25. I, 22. II, 1. IV. 1882. O poteškoćama nove budžetske strukture nakon sjedinjenja civilne i vojne Hrvatske i Slavonije vidi UMP, 1. XI. 1882.

cijsku nagodbu (1875—1878) pojavila se slika »Monarhije na otkaz«, tj. opasnost od raspada njezine privredne zajednice. Interesi austrijsko-njemačke i mađarske elite bili su doista potpuno oprečni, financijski i ekonomski problemi postajali su sve složeniji. Njihovo su rješavanje diktirali politički uvjeti te mešetarenje ekonomskim interesima. Temelj financijske nagodbe bila je kvota, tj. ključ za doprinos zajedničkom budžetu, i carinsko-trgovinski savez. Kvota je činila razmjerno visoku stavku u budžetima a o njoj su raspravljale posebne delegacije, što su ih birala oba parlamenta. Međusobno su općile samo pismenim putem. Vidjeli smo da je omjer kvote iznosio do kraja 1877. 70% za Austriju i 30% za Ugarsku. Nakon uključivanja Varaždinske krajine, gradova Senja i Siska te stare žumberačke kapetanije u Provincijal, te nakon razvojačenja Krajine, Ugarska je od početka 1873. opterećena precipijem (praecipium), naime s 2% prosječnog zajedničkog proračuna koji se unaprijed izdvajao iz cijele svote a ostatak se dijelio u omjeru 70 : 30. Stvarni omjer kvote iznosio je dakle 68,6 prema 31,4.³⁰ U teškim razmiricama 1877/8. austrijska je strana htjela povećanje ugarske kvote a mađarski su pregovarači inzistirali na njezinu smanjenju. Zato se kvotni provizorij morao dva puta produljiti a na kraju je ostao isti omjer. Delegacije se nisu mogle složiti u proračunskoj osnovi kvote. Njezino utemeljenje na poreznoj snazi moglo se izvesti prema različitim kriterijima: samo na izravnim porezima, na izravnim i neizravnim porezima, na bruto ili netoprihodima, na raspisanom porezu ili na realnim poreznim prihodima. Razumije se da je svaka strana predlagala onu kombinaciju koja je smanjivala njezin udio. Poteškoće je povećavala rastuća razlika u poreznim sistemima. Ova činjenica sama po sebi govori o nerealnosti i hrvatske kvote.

Žestoki i često prekidani pregovori o drugoj austro-ugarskoj financijskoj nagodbi odnosili su se na pitanje austrijske narodne banke, na carinsko-trgovinski savez, na neke neizravne poreze i porezne restitucije. Riječ je o »kvazizajedničkim« poslovima koji nisu obuhvaćeni samom austro-ugarskom nagodbom 1867, tj. o načelno istim privredno-političkim mjerama što ih je trebalo regulirati carinskim i trgovinskim savezom i nekim posebnim zakonima. Taj su sporazum pripremale posebne konferencije. »Kvazizajednički« poslovi neposredno su utjecali na privredu obaju dijelova Monarhije. To su carine, neizravni porezi povezani s industrijom, bankarstvo, valuta i pitanje nekih željeznica. Opasnost da se kod financijske nagodbe 1878. i kod svake kasnije ugrozi privredna zajednica Monarhije izazivale su različite privredne strukture Ugarske i Austrije. Zajedničke privredno-političke mjere obuhvaćale su samo ono najnužnije da se održi jedinstveno carinsko područje. Središnje je pitanje predstavljala reorganizacija zajedničke valutne banke, Austrijske narodne banke, koja je djelovala na temelju ugovora s državom iz 1862. i nije odgovarala mađarskim interesima. S mađarske se strane doduše zahtijevala posebna banka, ali se pokazalo da nedostaje privredna snaga za takvo složeno poduzeće. Zato su mađarski predstavnici u vezi s privilegijem Austrijske narodne banke koji je istekao 1876. zahtijeva-

³⁰ Compass 1874, VII; M. Valentić, Vojna krajina i pitanje njezina sje-dinjenja s Hrvatskom 1849—1881, Zagreb 1981, 192—93.

li dualističku valutnu banku. Nakon velikih poteškoća ta je banka 1878. pretvorena u Austro-ugarsku banku, s dva ravnateljstva u Beču i u Budimpešti i s jednim vrhovnim vijećem.

U vezi s carinsko-trgovinskim savezom trebalo je raspravljati o bescarinskom prometu te o jednakom opterećenju proizvoda davanjima u obje polovice Monarhije. Morao se postići sporazum o onim mjerama koje su bile bitne za privredni promet unutar jedinstvenoga carinskog područja (zajednička valuta, neizravni porezi, monopoli soli i duhana, mjere i utezi, jednaki okviri za trgovinu i obrt, patent i drugo).

Kod spomenutih su pregovora na austrijskoj strani prevladavali zahtjevi industrijalaca za zaštitnim carinama. Mađari su doduše već 1873. zahtijevali raskid carinskog jedinstva u interesu mađarske industrije. No ta težnja nije došla toliko do izražaja u carinskim pregovorima jer je prevladalo pitanje potrošarina, restitucija poreza i austrijskog zahtjeva za zaštitnim carinama. Sporazuma nije bilo pa su Mađari u prosincu 1875. otkazali carinski i trgovinski savez.

Kriza financijskih pregovora izazvala je istup znatnog dijela zastupnika iz režimske Liberalne stranke, nezadovoljnih držanjem Kálmána Tisze. Podban Jovan Živković podržao je mađarskog ministra predsjednika izjavivši da bi samostalno carinsko područje, što su ga zahtijevali Tiszini protivnici, bilo vrlo štetno za Hrvatsku. Zastupnici Hrvatskog sabora morali su u ugarskom parlamentu podržavati mađarsku vladu kada je bila u neprilici, jer je hrvatska autonomija ovisila isključivo o njezinim postupcima. Bilo je međutim i iznimki. Antun Jakić, izabran u ugarski kraljevinski odbor za financijsku nagodbu, istupio je s posebnim prijedlozima koji bi, po njegovu mišljenju, bili povoljniji za Hrvatsku.³¹

U nastavku mukotrpnih pregovora 1877/8. došlo je do kompromisa u pitanju carinske tarife između mađarskih agraraca, kojima je odgovarala sloboda trgovine, i austrijskih industrijalaca koji su željeli zaštitne carine i uspjeli su s blagim usmjerenjem prema zaštitnim carinama. Mađari su uporno nastojali da u svoju korist izmijene potrošarine (za pivo, šećer i špirit) i restitucije poreza koji se plaćao na mjestu proizvodnje. Pri izvozu u inozemstvo taj se porez vraćao proizvođaču s premijom, ali je restitucija uslijedila na temelju kvote za oba partnera. S obzirom na premoć austrijske industrije, Mađari su gubili velik dio tih poreza. Konačnim sporazumom njihov se položaj ponešto popravio jer su obje polovice Monarhije imale sudjelovati u pokrivanju restitucije prema odnosu njihova udjela u brutoprihodima.³²

U toku financijskih pregovora vladalo je duboko ogorčenje u mađarskoj i u austrijskoj javnosti praćeno međusobnim žestokim polemikama u tisku. U izborima 1878. pokazalo se da je ta klima izazvala jačanje Nezavisne stranke koja je napadala nagodbu uopće kao glavni uzrok za teški finan-

³¹ PL, 109, 11. V. 1876; 160, 11. VI. 1877.

³² A. Paulinyi, Die sogenannte gemeinsame Wirtschaftspolitik Oesterreich-Ungarns, Izd. A. Wandruszka-P. Urbanitsch, Die Habsburgermonarchie 1848—1918, I, Wien 1973, 567—604.

cijski položaj Ugarske. No s austrijske su strane protunagodbene izjave dolazile i iz redova režimskih struja. Sve se više širilo uvjerenje da je dualistička Monarhija umjetni spoj posve suprotnih interesa, nesposobna da funkcionira prema unutra i da zadrži ulogu velike sile prema vani. U središte pažnje izbilo je pitanje dualizma, tog »čudnovatog ustrojstva« uopće. S austrijske se strane tvrdilo da bi Mađari htjeli davati za zajedničke poslove mnogo manje nego što bi morali, da žele jednaka prava s Austrijom a da pritom snose neusporedivo manje terete. Mađarska je javnost pratila pregovore s glasnim negodovanjem i s uvjerenjem da Ugarska teško stradava zbog nametnutih interesa financijski i privredno jačeg austrijskoga partnera.³³

Tvrđenje pri ukrštavanju mačeva između austrijsko-njemačke i mađarske elite bile su slične kao one koje su pratile pregovore za ugarsko-hrvatsku financijsku nagodbu. Austrijska je elita u svojoj propagandi uporno dokazivala da se materijalno žrtvuje za Mađare da bi se održala dualistička Monarhija, a mađarska štampa i političari su odgovarali da Ugarsku iskorištavaju privredno snažniji austrijsko-njemački krugovi. Kao u ovom slučaju austrijski faktori, mađarska je vlada i javnost uvjeravala da Ugarska snosi materijalne žrtve da bi se hrvatska autonomija održala, dok je hrvatska strana to pobijala sličnim tvrdnjama što su ih Mađari upotrebljavali protiv austrijskih vrhova. Cijela propaganda u Hrvatskoj dokazivala je da je nagodbeni sistem, a pogotovu njegov financijski dio, silno nepovoljan za Hrvatsku. Kao što se austrijska elita naposljetku odlučila da iz političkih razloga pristane na kompromis, tako su i mađarski vrhovi napokon pristali na to da ne odbiju baš sve zahtjeve hrvatskoga kraljevinskog odbora.

Pitanje je kako dugo bi se vukli austro-ugarski financijski pregovori da nije postojala vanjskopolitička nužnost da se oni privedu kraju. Financijski sporovi, koji su potresali temelje Monarhije, bili su istovremeni s otvaranjem »istočnoga pitanja« u kojem diplomacija Monarhije nije mogla imati odlučnu ulogu prije svršetka financijskih pregovora. Ministar vanjskih poslova Gyula Andrassy požurivao je financijsku nagodbu i ona je naposljetku primljena od oba parlamenta nakon trogodišnjih teških sporova uoči Berlinskoga kongresa.³⁴

Pripreme za ugarsko-hrvatsku financijsku nagodbu počele su 1877, ali su pregovori počeli tek potkraj 1878. Dok je revizija nagodbe 1873. primljena u mađarskoj javnosti bez osobita interesa, sada su pregovori već unaprijed dočekani sa žestokim predbacivanjem hrvatskoj vladi i Narodnoj stranci. Razdraženost zbog austro-ugarske financijske nagodbe koja se općenito smatrala neuspjehom, silno ogorčenje zbog okupacije Bosne i Hercegovine uopće a pogotovu zbog novih troškova koji su onemogućili konstrukcije za ublažavanje deficita, izrazila se u mađarskom tisku u napadima na hrvatsku autonomiju kao izvor znatnih mađarskih materijalnih žrtava i u zahtjevima da se ona mora suziti a nipošto proširiti kako to zahtijeva hrvatski kraljevinski odbor. Na tu je atmosferu utjecala adresa Hrvatskog sabora ujesen 1878. Ona je naglasila »nepovoljna iskustva« s primjenom nagodbene autonomije

³³ PL 111, 21. IV, 141, 22. V. 1878.

³⁴ PL 119, 30. IV, 174, 25. VII. 1878.

u suprotnosti s njezinim »slovom i duhom«. Uoči pregovora za novu financijsku nagodbu to je najava ofenzive za poboljšanje financijskih uvjeta. Adresa je također molila vladara da se »ustroj« okupirane Bosne i Hercegovine »malo po malo tako udese« da bi se »s vremenom« mogla pripojiti kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji, tj. sjedinjenoj civilnoj i vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji, spojenoj s Dalmacijom. Adresa usto zahtijeva i da se provedu pregovori o Rijeci koja je *de facto* priključena Ugarskoj.³⁵ S obzirom na to da se deputacija Sabora najavila za audijenciju kod kralja radi predaje te adrese, mađarsko je ministarsko vijeće upozorilo Franju Josipa da je Hrvatski sabor prešao svoje kompetencije raspravom o vanjskoj politici a za ugarsku krunu upotrebljava »nekorektni i novi izraz« koji nije utemeljen na zakonu. Riječ je o izrazu »ugarsko-hrvatska kruna«. Da je mađarska vlada dopustila taj pojam, ona bi prešutno pristala na interpretaciju hrvatske autonomije kao državne.³⁶ U adresi ima još jedna značajna izmjena koju ministarsko vijeće ne spominje. Naime u nacrtu adrese stoji tradicionalni izraz »kraljevine (u pluralu M. G.) Dalmacija, Hrvatska i Slavonija«, koji označava Trojednicu kao zajednicu triju kraljevina. U konačnoj verziji upotrijebljen je singular i Trojednici se sada pripisuje osobina jedne kraljevine, tj. države. Ministarsko vijeće osudilo je Hrvatski sabor i zato što želi da se u vezi s financijskom nagodbom raspravlja o pitanjima koja ne pripadaju djelokrugu kraljevinskih odbora. Pritom misli prije svega na zahtjev za sjedinjenjem civilne i vojne Hrvatske i Slavonije. Da ne bi pobudilo suviše veliko uzrujavanje u Hrvatskoj, ministarsko je vijeće predložilo da kralj ne ukori Hrvatski sabor pismenim putem, nego da njegovoj delegaciji usmeno izrazi svoje negodovanje. Kao i uvijek, vladar je i ovom prilikom prihvatio prijedlog ministarskog vijeća. Mađarska režimska štampa primila je sa zadovoljstvom njegovo »oštro i zaslužno odbijanje« pretenzija Hrvatskog sabora.³⁷

Od 1875. do 1878. mađarska je javnost snažno izražavala svoje oduševljenje za Tursku i svoju mržnju protiv bosansko-hercegovačkih ustanika, Srbije i Rusije. Odlučno se protivila eventualnoj okupaciji Bosne i Hercegovine koja bi ojačala slavensku opasnost, tj. »južnoslavenske aspiracije« i »pan-slavizam«. Zahtjevom da se Bosna i Hercegovina priključi Kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji Hrvatski je sabor potvrdio te bojazni. Velika zategnutost u vezi s tim pitanjima i s predstojećom financijskom nagodbom dospjela je do vrhunca. List »Pester Lloyd«, izvor obavijesti u Hrvatskoj o koncepcijama mađarske vlade, pisao je da je financijska nagodba iz 1873. granica popuštanja Mađara, zahtijevao je čvrstu ruku protiv pretenzija »sla-

³⁵ SD 1878—1881 1, 116—18. Usporedi i protumađarsku debatu o adresi 14—15. X, 17. X. 1878. M. Gross, Dvadeset godina bijesa i očaja ili borba za Rijeku od 1861. do 1881, Dometi 4, Rijeka 1987, 183—225.

³⁶ I predsjedništvo Ugarskog parlamenta zahtijevalo je od predsjedništva Hrvatskog sabora da upotrebljava »pravi« izraz, naime »zajednički sabor zemalja ili kraljevina krune ugarske« prema § 31. nagodbe, pod prijetnjom da neće verificirati mandate zastupnika Hrvatske. (No u nagodbi ima i izraz »kraljevine krune Sv. Stjepana«, SD, 10. I. 1879.

³⁷ UMP 1. XI. 1878; PL 310, 8. XI. 1878.

vizma« i »slavenske autonomije« i uopće odlučni postupak protiv mogućnosti premoći slavenskog elementa u Austro-Ugarskoj. List proglašava »nezahvalnim i bezobraznim« prosvjede javnosti u Hrvatskoj protiv kršenja nagodbe. Osuđuje »obijest« jednog nekulturnog naroda koji nije sposoban da stvara razumne zakone, ali zato pokazuje megalomaniju na svim područjima javnoga života, tj. nastojeći učvrstiti i proširiti autonomiju i prikazujući se južnoslavenskim središtem. Takvi članci uvijek svršavaju napadom na Mažuranića i Narodnu stranku koji ne poučavaju stanovništvo o blagodati nagodbe i o sveobuhvatnom značaju mađarske države i dopuštaju protumađarske izjave i publikacije.

U vrijeme financijskih pregovora srž mađarskih optužbi svodi se na izjave da se Narodna stranka služi financijskom nagodbom kako bi korak po korak proširila nagodbenu autonomiju i ugrozila jedinstvenu mađarsku državu. Zato se tvrdilo da dotadašnje mađarske financijske »žrtve« za Hrvatsku nemaju smisla jer nisu stvorile podlogu za političke odnose s elitom u Hrvatskoj i odanost prema »materij zemlji« Mađarskoj. Vrlo su glasni postali zahtjevi da se hrvatska autonomija uopće ukine.³⁸ Javno izraženi prezir mađarskog tiska i držanje mađarske vlade, koja je s hrvatskim ustavnim faktorima postupala kao s nezrelim predstavnicima jednoga dijela manje vrijednih Južnih Slavena, izazivao je u Hrvatskoj golemo ogorčenje i razdraženost. Uspon opozicije u Narodnoj stranci bio je u vezi s popuštanjem mađarskoj vladi koje je urodilo samo nizom poniženja a da nije postignuta ni ti minimalna zakonita funkcija autonomije.

Atmosfera za nagodbene pregovore bila je krajnje nepovoljna i zbog spomenutih, silno povećanih državnih troškova nakon okupacije Bosne i Hercegovine. Tiszina je vlada dala ostavku jer je ministar financija Széll smatrao da mađarske financije ne mogu izdržati povećane troškove za Bosnu i Hercegovinu nastale zbog neočekivanog otpora oružjem pri ulasku okupacijskih trupa. Iako je Tisza ponovno sastavio kabinet, sablast beskrajnog deficita i bankrota stalno je lebdjela nad financijskim pregovorima.³⁹ Sve su stranke u ugarskom parlamentu, uključujući i tri srpska zastupnika, osudile okupaciju Bosne i Hercegovine. Izuzetak je samo nacrt adrese hrvatskih zastupnika u kojoj se okupacija opravdava, ali se ne spominje potreba sjedinjenja okupiranih područja s Hrvatskom.⁴⁰

Za dugotrajna i ogorčena natezanja između austrijskog i ugarskog kraljevinskog odbora, financijska je nagodba dva puta produžena. Kod mađarsko-hrvatskih pregovora to se dogodilo tri puta. Rok valjanosti paragrafa 3. zakona od 30. studenog 1873. g. (revizija nagodbe) o financiranju »nutarnje samouprave kraljevinah Hrvatske i Slavonije« vrijedio je do kraja 1877.

³⁸ PL 272, 1. X, 284, 13. X, 238, 16. X. A. 1878.

³⁹ PL u toku listopada.

⁴⁰ Uoči financijskih pregovora zastupnici Ugarskog sabora bili su toliko zaokupljeni okupacijom da pitanje Hrvatske nije razmatrano. Bilo je nekih primjedbi. Jedan zastupnik Nezavisne stranke optužio je vodeće ličnosti u Hrvatskoj da se nalaze pod utjecajem vojnih krugova koji žele apsolutizam. PL 8—27. XI. 1878.

Saborski odbor za zemaljski proračun predložio je 29. prosinca 1877. osnovu zakona kojim se vladi daje indennitet za pokrivanje autonomnih troškova od 1. siječnja do 31. ožujka 1878. Prijedlog je prihvaćen većinom glasova.⁴¹ Ban je predao Saboru zakonsku osnovu o privremenom produljenju valjanosti »postotka« (tangente) za autonomne potrebe na temelju zakona iz 1873. No prije toga na dnevnom je redu bila osnova zakona o proračunu za 1878. Potpuna neizvjesnost u vezi s visinom tangente proizlazi iz Mažuranićevog uvodnog prijedloga da pokriće troškova ostane *in suspenso* dok se ne sazna taj iznos. To je ponovio i na kraju debate istaknuvši da je riječ o osobnoj kraljevoj preporuci (koja se dakako temeljila na zaključku mađarskih ministara). Mažuranić je to izjavio zato što je ministar financija smanjio svotu tangente, iako ju je vladar sankcionirao, jer je ustegao krajiške provente.

Opozicija u njeđrima same Narodne stranke javila se prije svega u financijskim pitanjima. Njezin predstavnik, profesor trgovačkog i mjeničnog prava te statistike na Pravnom fakultetu u Zagrebu, Fran Vrbanić istaknuo je da taj nacrt budžeta uopće nije pravi »proračun državni« jer se izdaci moraju kretati strogo u granicama točno određenoga dohotka, tj. svote za koju ministar financija tvrdi da odgovara tangenti.⁴² Zato se, prema Vrbaniću, ne može uraditi ništa »za životne potrebe našega naroda« budući da se izdaci ne smiju povisiti niti za jedan jedini novčić. U predstojećoj financijskoj nagodbi sve će ovisiti o tome »koliko će nam milost Magjarah udieliti«, ali i o obrani »prava Hrvatske« koja mora biti ustrajnija nego dosada. Razumije se da je Vrbanić zaključio da je teškom položaju naroda, od velikog pomora do gospodarskih nevolja, prije svega »kriv naš državopravni položaj, naša ovisnost od Ugarske«. Posebno je požalio što se moralo odustati od nekih reformi, odnosno izvesti ih »onako, kako je peštanskoj gospodi po volji«.

Braneći financijski sistem utemeljen na reviziji nagodbe, podban Joivan Živković odbacio je kritiku skupe uprave tvrdnjom da Krajina troši više od Provincijala, ali je priznao da Ugarska ima za upravne svrhe razmjerno manji dio prihoda. Iako je sam Živković u vrijeme ugarsko-hrvatske nagodbe i njezine revizije zastupao razmjerno veliku financijsku samoupravu, sada je tu težnju odbacio izjavom da za nju ne postoje uvjeti jer bi trebalo najprije osigurati sredstva za državnu zajednicu, bez obzira na to što bi preostalo za samoupravu. Smatra da je bolja tangenta i zato što se vlada po zakonu ne mora brinuti kako Mađari osiguravaju svotu potrebnu za tangentu. Braneći nagodbu kao manje zlo, Živković uvjerava da je nužno održavati je dok se ona ne proširi, i nastojati da je narod prigrli. Upotrijebio je dakle ista opravdanja kao i Mađari u svojim tvrdnjama o »privilegiranom« financijskom položaju Hrvatske i o tome da je Mađari izdržavaju.

Neki su se ugledni predstavnici Narodne stranke protivili Vrbanićevoj interpretaciji. Pobjijajući izjavu da ovo nije pravi budžet, Josip Miškatović je

⁴¹ Mažuranić je izjavio da je taj zakon nepotreban jer je pretres budžeta već na dnevnom redu a vlada sprema osnovu indennitetnog zakona s duljim trajanjem, SD 1875—1878, 29, XII—31. XII. 1877.

⁴² Svoje načelno gledište Vrbanić je opširnije izložio u spisu »O državnom proračunu«, Zagreb 1879.

izjavio da svaka zemlja ima ograničene izvore za pokriće izdataka, a upravo je Ugarska primjer da mora doći do financijskog sloma kada se misli da se za potrebe »u neodvisnoj zemlji« mogu uvijek naći dovoljni izvori. Miškato-
vić odbacuje Vrbanićevu tvrdnju da prihod Hrvatske ovisi o milosti Mađara, istaknuvši da je riječ o istim predbacivanjima koja se čuju u sporu između bečkih i peštanskih vrhova. Prihod Hrvatske, rekao je, temelji se na ugo-
voru koji zavisi od snage jedne i druge zemlje. Miškatovićevo mišljenje baš nije davalo nade za povoljniju financijsku nagodbu jer se omjer tih snaga nije mogao izmijeniti. Mažuranić se, međutim, uzdao u dobru volju jedne i druge strane.

U ime većine Narodne stranke govorio je istaknuti privrednik Antun Jakić. S obzirom na napade opozicije na Narodnu stranku zbog njezine obrane nagodbe, upozorio je na to da Stranka od 1861. nije bila u mogućnosti da bira povoljne situacije. I on je istaknuo poboljšanje financijskog stanja nakon revizije nagodbe, ali je podsjetio da je tada zastupao nužnost financijske samostalnosti Hrvatske, a to čini i sada. Riječ je dakle o mišljenju koje se nakon desetogodišnjeg iskustva s prvom financijskom nagodbom znatno proširilo. I Jakić se kritički osvrnuo na »tromi i skupi« upravni aparat koji, uz ostalo, oduzima sredstva povećanju i poboljšanju komunikacija kao glavnog uvjeta za napredak pučkoga gospodarstva, s obzirom na padanje proizvodnje i smanjivanje pučkoga imetka. Vidio je napredak samo kod »više inteligencije«. Prema tome, smatrao je da treba uložiti napor za podizanje proizvodnje kao osnovni uvjet za efikasnu trgovinu i požalio je što ima previše »konsumenata« a premalo »producenta«. Nakon razmjerno burne debate preliminar budžeta za 1878. je prihvaćen.

Još prije kraja budžetske rasprave saborska je većina izglasala zakonsku osnovu o privremenom produženju valjanosti »postotka glede pokrića potrebštinah nutarnje samouprave« prema reviziji nagodbe od 1. siječnja do 31. prosinca 1878.⁴³

Uskoro su se proširile glasine da ministar financija Széll neće odobriti preliminiranu visinu tangente iako je osnova zakona dobila kraljevu sankciju. Zato je Vrbanić u svojoj interpelaciji pitao bana je li se on obvezao da će svotu od 167 000 for., tj. jednogodišnji prihod od krajiških provenata prištedjeti. Ban je odgovorio da to nije točno, ali da nastoji uštedjeti poneki »krajcar«. Međutim, ministarsko je vijeće odobrilo sankciju budžeta ako ban izjavi da će provoditi najveću moguću štednju i ostati u granicama prošlogodišnje tangente. Pod tim uvjetom ministarsko je vijeće preporučilo sankciju uz ostalo i zato što nije htjelo riskirati još veće uznemirenje u Hrvatskoj dok su austro-ugarski financijski pregovori još trajali.⁴⁴ Iz zaključnih računa se vidi da je banova »prištednja« doista bila golema.

⁴³ F. Folnegović je zahtijevao zakonsku osnovu koja se ne bi odnosila samo na »postotak«, nego na cijeli financijski dio hrvatsko-ugarske nagodbe. Bojao se da bi mađarska strana mogla suziti pregovore isključivo na pitanje tangente. SD 1875—78, 14. I—19. I, 1878.

⁴⁴ SD 1875—78, 11. VII. 1878; UMP 25. III. 1878.

Budući da je austro-ugarska financijska nagodba zaključena tek 1878, kasnili su i mađarsko-hrvatski financijski pregovori. Zato nije izglasan budžet za 1879, nego je Hrvatski sabor morao produžiti vladi ne samo indemitet za pokrivanje potreba samouprave od 1. siječnja do 30. lipnja 1879. nego i valjanost zakona od 21. veljače 1878. o »privremenom ustanovljenju postotka prihoda« za autonomne potrebe, tj. po drugi put produžiti staru financijsku nagodbu. Tom je prilikom Fran Vrbanić osudio vladu što nije izvela zaključke iz prošle budžetske rasprave. Odbacio je njezino tumačenje da se ne može predložiti budžet zbog ostavke mađarske vlade jer se tangenta ne bi smjela utvrđivati ugarskim proračunom nego posebnim zakonom. Tangenta od 45% se može unaprijed ustanoviti na temelju prosjeka prethodnih godina. Predstavnici većine Narodne stranke odbili su to shvaćanje koje bi spriječilo bilo kakav sporazum s mađarskom vladom.⁴⁵ Vidjeli smo već da je jedinstveni ugarski budžet, koji nije iskazivao prihode Hrvatske, odraz interpretacije mađarske vlade da »pokrajinska« autonomija »pridruženih strana« ostaje strogo u okviru jedinstvene mađarske države.

Goleme poteškoće hrvatske vlade pri pokrivanju najnužnijih izdataka može ilustrirati saborska rasprava o zaključnom računu za 1875—1877, kada je počelo financiranje modernizacijskih reformi. Konačni obračun za 1875. našao se na dnevnom redu tek uoči početka financijskih pregovora 1878. Odbor za »razsudbu zemaljskih računah« je u komentaru znatnog prekoračenja pojedinih stavki budžeta ocijenio da je veliko zakašnjenje pri odobrenju pojedinih povišenih naslova neparlamentarno i zahtijevao je da vlada za svako prekoračenje odobrene svote za pojedine stavke naknadno zatraži saborsku suglasnost na prvom zasjedanju nakon toga. Ako je prekoračena svota cijeloga preliminarara, mora se to odobriti posebnim zakonom. Ovo posljednje bilo je dakako nepotrebno jer je zbog pritiska mađarske vlade takvo prekoračenje bilo za dogledno vrijeme nemoguće. Odborov prijedlog izglasan je bez rasprave. Pritom je ušteda iskazana upravo tamo gdje se »o vitalnih interesih naše zemlje radi«, primjerice kod cesta i voda.

Bez obzira na ove zaključke, vlada se morala snalaziti kako je znala i prenositi u nuždi određene svote s jednoga naslova na drugi. No konačni obračun za 1876. izazvao je još veće neprilike zbog ustegnutih krajiških provekata. Istodobno odobren je i zaključni račun za 1877. U vezi s konačnim obračunima između Ugarske i Hrvatske i Slavonije za godine 1869—1874. proračunski je odbor vidio da su Hrvatskoj ustegnute neke svote koje joj pripadaju. Riječ je o pitanjima koja su postala sporna u pregovorima kraljevinskih odbora. Kako je to bilo prvi put da se višegodišnji, kumulirani obračun našao pred Saborom, proračunski je odbor zahtijevao da hrvatskoj vladi bude zajamčen uvid u postupak obračunavanja dohodaka Kraljevine Hrvatske i Slavonije i da računarski dvor, koji je sastavljao te obračune isključivo na mađarskom jeziku, izradi i jedan izvornik na hrvatskom. Pritom je izvjestitelj Josip Miškatović istaknuo nužnost utjecaja hrvatske vlade kako bi se uzeli u obzir svi prihodi Hrvatske. Želio je da se »potanko sazna«

⁴⁵ SD 1878—81, 2—3. I. 1879.

za koje zajedničke poslove Hrvatska mora plaćati jer su neki prihodi uračunati u zajedničke poslove iako su autonomni. Izvjestitelj je izrazio nadu da će se regnikolarnoj deputaciji posrećiti »da ovakvu dvojbenost i nesporazumljevanje na čistac izvede«.

Kako je računarski dvor utvrdio da je prinos Hrvatske za zajedničke poslove Monarhije manji nego što bi trebalo, Miškatović je istaknuo da je »kraljevina Hrvatska« po nagodbenom zakonu dužna dati samo 55% od svoga prihoda i zato odbija »onaku podmetnutu misao« da Hrvatska nešto duguje Ugarskoj koja bi imala pravo »tutorstva« nad Hrvatskom jer za nju »mora podmirivati manjak«. Izjasnio se za nužnost da se ispravi nepravedni ključ po kojem Hrvatska pridonosi za zajedničke poslove Monarhije u istom razmjeru kao Ugarska. Sveučilišni profesor Kosta Vojnović izjavio je da Hrvatska nije »kolonija... niti kakva osvojena zemlja« kojoj ne bi bila dopuštena kontrola vlastitih prihoda jer je sklopila »svojevoljni savez« s Ugarskom. I Jovan Živković je u ime vlade odbio mađarsku interpretaciju da Hrvatska nešto duguje Ugarskoj. Ipak je branio nagodbu izjavom da ti računi nisu neispravni, ali da postoji »praznina« u zakonu koja se može »lahko« ispraviti. Kasniji financijski pregovori su ga međutim demantirali.⁴⁶

Ogorčenje uoči financijskih pregovora još se pojačalo u povodu debate o autonomnom budžetu za 1879. Tada je naime proračunski odbor otkrio da su iz tangente samovoljno izuzeti krajiški proventi i vijećao je o tome da li da se uopće upusti u razmatranje krnjega proračuna. Njegove su dileme prodrle i u javnost i pojačale klimu ogorčenja koja je pratila financijske pregovore 1879/80. Saborski je odbor raspravljao o financijskom sustavu koji otuđuje ono što narod plaća, sprečava normalnu funkciju autonomnih ustanova a i najnužnije investicije u gospodarske svrhe. Još žešća bila je debata o »takozvanom zemaljskom proračunu« koji, prema Vrbanicevoj izjavi, više ovisi o volji Mađara nego o zakonu. Podban Živković ponovno je opravdao nemoć vlade zbog »praznine« u odredbama o sastavljanju računa i zbog nemogućnosti da utječe na budžet cijele Ugarske o kojem ovisi i preliminar za Hrvatsku. Uz ove uvjete ne može se ništa investirati u gospodarske svrhe i preostaje samo mukotrпно uzdržavanje činovničkog aparata.⁴⁷

Krajem 1879. u jeku velikih sporova između mađarskog i hrvatskog kraljevinskog odbora ponovno je, po treći put, produžen indemitet vladi i valjanost »postotka« stare financijske nagodbe. Mažuranić je opet izjavio da se ne može sastaviti budžet jer se tangenta za 1880. određuje u ugarskom budžetu a taj još nije izglasan u Ugarskom saboru. (Razlog je u već spomenutim financijskim nevoljama nakon okupacije.) U ovoj debati izbila je sva žuč i mržnja zbog mađarskih stavova u toku financijskih pregovora. Opozicija unutar Narodne stranke sada je prvi put nastupila s teškim optužbama protiv vlade. Okrivila ju je za neuspješne reforme jer se one iz financijskih i drugih razloga nisu provodile kako treba, a pogotovu zato što Mažuranić, po mišljenju opozicije, nije pružao dovoljno energičan otpor mađarskim in-

⁴⁶ SD 1875—78, 11. VII. 1878; SD 1878—81, 14. I, 17. I. 1879.

⁴⁷ SD 1878—81, 16—19. VII, 22. VII, 24. VII, 26. VII. 1879.

teresima u toku financijskih pregovora. Zato je, prema Vrbaniću, u Hrvatskoj nemoguć napredak »od kolibice prostoga seljaka do stana izobražena građana«. Najoštriji je bio Radoslav Rubido-Zichy predbacujući da »ban hrvatski nepokazuje dosta podhvatna duha za oživotvorenje dužnih našoj zemlji reforma« i da tumači nagodbu kako je »ni ugarski ministar-predsjednik s ugarskoga stanovišta nebi mogao...«. (Ove su riječi popraćene odobravanjem galerije.) Pogođen ovim napadima Mažuranić je odbio od sebe krivnju za povećanje poreznih tereta i zaključio svoje opravdanje sa željom da se »hrvatskoj zemlji« posreći dobiti energičnog bana koji će njezine interese »štiti poštenijim srcem i srcem gorljivijim« od njegova. O razdoru u Narodnoj stranci govori i činjenica da je od 58 prisutnih zastupnika njih 19 glasalo protiv indemniteta vladi, tj. izrazilo joj je nepovjerenje.

Nakon prekida pregovora kraljevinskih odbora, mađarski je tisak optuživao Narodnu stranku da je kriva što nagodba nije uhvatila korijen i zahtijevao je Mažuranićev odstup. Sada je mađarska propaganda dobro iskoristila napade opozicije na bana, dakako u drugoj verziji nego nezgodoljivici Narodne stranke. Pripisala je Mažuraniću krivnju za protumađarsko raspoloženje i likovala je što pritom nije pridobio niti »ultra-narodnjake«. Grof Ladislav Pejačević, imenovan nakon Mažuranićeve ostavke (21. veljače 1880) za bana, sigurno nije bio ban kakvog je Hrvatskoj poželio Mažuranić. No nije bio ni bezuvjetno poslušan mađarskoj vladi.⁴⁸

Osnovnu intonaciju financijskim pregovorima dao je Béla Lukács, dođuše član Sjedinjene opozicije, no njegove je stavove i proračune objavio režimski »Pester Lloyd«. Mađarska je javnost prihvatila i razmatrala njegove tvrdnje da Mađari uzdržavaju Hrvatsku i da joj zato treba smanjiti tangentu od 45% njezinih prihoda jer joj je ova dosada omogućavala privilegirani položaj u usporedbi s Ugarskom koja za unutrašnju upravu, pravosuđe te bogoštovlje i prosvjetu troši svega oko 20% svojih dohodaka. Prema tom mišljenju treba dakle prekinuti s »abnormalnim stanjem« da Ugarska grca u dugovima i smanjuje svoje izdatke, dok ih Hrvatska bezbrižno povećava i ne brine se za »zajedničke« terete za koje daje svega 55% prihoda, a Ugarska 80%. Pritom nije uzeto u obzir da se iz tangente moraju financirati sve investicije za koje u Ugarskoj postoje drugi izvori i da se u »zajedničke« poslove računaju i oni koji su isključivo ugarski. Dotadašnja financijska nagodba smatrala se s mađarske strane jednim od uzroka kroničnoga deficita ugarskoga budžeta. Lukács je predlagao da Hrvatska vrati dugove i da joj se ne da na raspolaganje preliminar tangente, nego svota u skladu s njezinim pravim prihodima. Mađarska je vlada i dotada utjecala na strukturu autonomnoga budžeta. No sada se očekivalo da ona njime u cijelosti raspolaže.⁴⁹

⁴⁸ Isto, 14. XII, 20—21. XII. 1879; PL 326, 26. XI, 295, 24. XII. A. 1879. Mažuranićev govor objavio je M. Živančević (Sabrana djela I. Mažuranića IV, Zagreb 1979, 284—6, 493—4); Vidi i Valentić, 313—4.

⁴⁹ Über das finanzielle Verhältniss zwischen Ungarn und Kroatien-Slawonien von Béla Lukács, PL 93—95, 3—5. IV. 1879. Lukács je u tom smislu pisao i nakon financijske nagodbe. S obzirom na program Neodvisne narodne stranke 1884. sa zahtjevom za financijskom samostalnošću, nastojao je dokazati da bi Hrvatska

Drugim riječima, svi su ti zahtjevi usmjereni prema ukidanju financijskog dijela ugarsko-hrvatske nagodbe a to znači i same nagodbene autonomije. Riječ je dakle o potpunoj integraciji Hrvatske i Slavonije s Krajinom u »jedinstvenu mađarsku državu«. Krajnje posljedice tih pretenzija jasno je formulirao Frigyes Pesty, a one su pod dojmom uzbuđenja zbog nove financijske nagodbe i pod pritiskom da se stvarna inkorporacija Rijeke u Ugarsku i formalno provede, široko prihvaćene u mađarskoj javnosti. Pesty se zapravo inspirirao stavom Ugarskog sabora 1847/48, koji je htio izbrisati tadašnju tradicionalnu autonomiju Hrvatske i Slavonije. Pesty je tvrdio da je nagodba iz 1868. poklonila Hrvatima »ekstravagantnu količinu slobode«, nespojivu s »jedinstvom i sigurnosti države« i nametnula Mađarima »nepravedne materijalne žrtve« koje su u Hrvatskoj izazvale samo »nezahvalnost i mržnju«. Zahtijevao je ponovno uključenje srijemske, virovitičke i požeške županije, koje se krivo nazivaju Slavonijom, Ugarskoj, zatim ne samo Rijeku nego i dio teritorija uže Hrvatske koji bi neposredno povezivao jadransku obalu s Ugarskom. Pritom bi zagrebačka, križevačka, bjelovarska i varaždinska županija bile u svemu podvrgnute ugarskim zakonima. »Pokrajinska autonomija« mogla bi se Hrvatima dopustiti samo putem kraljevskoga komesara koji bi vodio upravu na hrvatskom jeziku, a Sabor bi dakako bio nepotreban.⁵⁰

Razumije se, to su bile želje i predodžbe mađarske javnosti, ali Tiszina vlada, stalno suočena sa snažnom opozicijom i s velikim financijskim i političkim brigama, nije mogla riskirati potres što bi ga izazvalo ukidanje nagodbene autonomije jer bi to zacijelo motiviralo snažne austrijsko-njemačke protivnike nagodbe s mađarskom elitom a i mađarsku Nezavisnu stranku da teško ugroze ionako labilni dualistički sistem. No spomenuta je propaganda odgovarala mađarskoj vladi i pomogla joj je da do krajnjih granica smekša hrvatski kraljevinski odbor.

Financijski su pregovori imali tri faze. Najprije se pokazalo da je oprečne stavove kraljevinskih odbora nemoguće uskladiti. Zato su pregovori prekinuti u studenom 1879. a stara je financijska nagodba morala biti produžena.⁵¹ U nastavljenim pregovorima došlo je do sporazuma samo u nekim pojedinostima. Tek je naposljetku, intervencijom bana Pejačevića uz pomoć

---

u tom slučaju imala godišnje oko pet milijuna forinti manjka. Bivši financijski ravnatelj Ivan Bartolović dokazivao je proizvoljnost Lukácsseva računa i mogućnost financijske samostalnosti. Račun Béle Lukácsa za financijalno-samostalnu Hrvatsku. Ocienio ga jedan narodni zastupnik, Zagreb 1884.

⁵⁰ Gross, Dvadeset godina bijesa, 213—14. Pesty se poslužio određenom povijesnom interpretacijom dokazujući da je »Nova Hrvatska« fikcija uz ostalo i zato što je granica mađarske države bila na Savi, a ne na Dravi. Friedrich Pesty, Die Entstehung Croatiens, Budapest 1882; Valja istaknuti da se istodobno pojavio otvoreni zahtjev za sistematskom mađarizacijom »narodnosti« Ugarske radi stvaranja homogene države superiorne mađarske rase kao bitnoga činitelja civilizacije u ovom dijelu Evrope. Glasnogovornik te propagande postao je Béla Grünwald. PL 51, 20. II. 1879.

⁵¹ PL 279, 9. X; 283, 13. X; 291, 21. X; 293, 23. X; 300, 30. X; 315, 15. XI; 320, 20. XI; 325, 25. XI. 1879.

ministra predsjednika Tisze, postignut sporazum. Iako je novi ban namjera-
vao pokazati »čvrstu ruku« u interesu mađarske vlade, on nije mogao dje-
lovati bez potpore većine Narodne stranke. Zato se protivio nepopustljivosti
mađarskoga kraljevinskog odbora i bezuvjetno je podupirao određena kom-
promisna rješenja, u protivnom je slučaju nudio ostavku. Tiszina je vlada
smatrala da je u situaciji žestoke mržnje protiv Mađara u Hrvatskoj nužno
učvrstiti Pejačevićev položaj i podržala je njegovu djelatnost. Za konačni do-
govor kraljevinskih odbora bili su dakle bitni politički, a ne financijsko-eko-
nomski razlozi.⁵² Tako je ugarsko-hrvatska financijska nagodba sklopljena
jednako kao i austro-ugarska »kompromisom« koji nije rješavao bitne pro-
bleme a izazivao je obostrano ogorčenje: s mađarske strane što su joj iz
političkih razloga nametnute nove materijalne »žrtve«, a s hrvatske strane
što se smatralo da se financijski obruč, koji je sprečavao efikasnu proved-
bu autonomije, još više stegnuo.

U pregovorima kraljevinskih odbora postojale su tri skupine pitanja:
financijske reforme predložene od hrvatskoga kraljevinskog odbora a pot-
puno odbijene s mađarske strane, zatim prinos Hrvatske zajedničkim poslo-
vima prema § 11—12. nagodbe i naposljetku percentualizacija prihoda Hrvat-
ske prema pripadnosti autonomnoj ili zajedničkoj blagajni.⁵³ Hrvatski kra-
ljeviski odbor je najprije uvjetovao financijsku nagodbu sjedinjenjem Kra-
jine i Provincijala. Zahtijevao je djelomičnu autonomnu upravu financija,
ukidanje kvote za zajedničke austro-ugarske poslove i prinos Hrvatske samo
za one poslove koji su doista zajednički, a ne samo ugarski. Povezivanje kra-
jiškog pitanja s financijskim pregovorima posljedica je mađarskog otpora
sjedinjenju Krajine i Provincijala, snažno izraženo pogotovu u doba bosan-
sko-hercegovačkog ustanka i rata na Balkanu. »Južnoslavenska opasnost«, od
koje je mađarska elita toliko strepila, nestala je okupacijom Bosne i Herce-
govine. Činilo se također da nema smisla razmatrati složena financijska pita-
nja bez Krajine ako neposredno predstoji njezino priključenje. Dakako da je
hrvatski kraljevinski odbor također želio izvršiti pritisak na Mađare da s
time požure. No mađarski je kraljevinski odbor odbio da raspravlja o Kra-
jini a mađarska je vlada okrenula koplje. Hrvatski se kraljevinski odbor na-
šao u škripcu: ili će pristati na financijsku nagodbu prema nalogima Mađara
ili od sjedinjenja vojne i civilne Hrvatske i Slavonije neće biti ništa! Jasno
je dakako da je trenutak toga sjedinjenja ovisio isključivo o odluci mađar-
ske vlade. Zato su najutjecajniji članovi hrvatskoga kraljevinskog odbora op-
ravdavali pred saborskim zastupnicima i pred javnošću svoje popuštanje ma-
đarskom diktatu tvrdnjom da su pregovarači pritisnuti uza zid i da su se
morali pobrinuti da posve ne ugroze sjedinjenje civilne i vojne Hrvatske.

Budući da se u toku godina jasno pokazalo da hrvatski ustavni faktori
ne mogu dobiti uvid u postupak s financijama ako nemaju financijsku upra-
vu u svojim rukama, kraljevinski odbor nije doduše zahtijevao financijsku

⁵² UMP 21. III. 1880, PL 133, 14. V. 1880.

⁵³ Izvještaji članova hrvatskoga kraljevinskog odbora J. Vuščića i J. Miška-
tovića, posebni votum Koste Vojnovića te rasprava ostalih zastupnika, SD 1878—81,
16—19. VI, 21—22. VII. 1880. O tome vidi i Valentić, 311—315.

samostalnost, ali je predlagao financijsku upravu hrvatske vlade u prenesenom djelokrugu. Mađarska strana dakako nije dopuštala da »pridružene strane« upravljaju svojim vlastitim prihodima jer bi to značilo proširiti hrvatsku autonomiju a usto je tvrdila da Hrvatska nije sposobna za financijsku samostalnost ili za upravu vlastitih prihoda. Zatim je hrvatski kraljevinski odbor zahtijevao ukidanje kvote za zajedničke austro-ugarske poslove s obzirom na to da onih 55% i ne dostiže kvotu a više od toga Hrvatska prema nagodbi nije dužna davati. Kako se ta kvota uopće ne obračunava, ona, prema tumačenju hrvatske strane, služi samo insinujacijama da Ugarska uzdržava Hrvatsku.

Mađarski je kraljevinski odbor odbio taj zahtjev s argumentom da se mora održati načelo prema kojem Ugarska i Hrvatska plaćaju za zajedničke poslove prema svojoj poreznoj snazi. To se doduše ne može ostvariti jer Hrvatska za svoju unutrašnju upravu troši iznad svoje porezne snage. Kvota ostaje mjerilo za mađarsku kontrolu autonomnih financija i pokazatelj za budućnost kada Hrvatska bude mogla davati više u skladu sa svojom poreznom snagom. U međuvremenu treba, dakako, do krajnosti ograničiti autonomni budžet, tj. na svotu koja bi bila manja od 45% prihoda. Kako se ta kvota Hrvatske sada morala smanjiti jer su autonomiji oduzeti krajiški proventi i neki drugi prihodi, bilo je nakon nagodbe još više razloga za tvrdnje da hrvatska autonomija rasipava sredstva na račun mađarske državne blagajne.

Najveće ogorčenje hrvatskoga kraljevinskog odbora i javnosti izazvalo je pitanje krajiških provenata, tj. neizravnih poreza od duhana, soli, biljegovine i lutrije. Kada su prihodi Hrvatske i Slavonije došli 1867. pod upravu ministra financija i u ugarsku državnu blagajnu, proventi su kumulativno obračunavani s ostalim izravnim i neizravnim porezima. Kao autonomni prihodi bili su jedan od faktora za utvrđivanje prinose kvote Hrvatske u nagodbi 1868. Nalazili su se sve do 1875. u budžetu. Njihova ukupna svota dijelila se na 45% prema 55%. Neizravne krajiške poreze priznavala je vojna uprava, zatim austrijska uprava do nagodbe i mađarska financijska uprava uvijek kao javni prihod Hrvatske i Slavonije a to se dogodilo i pri reviziji nagodbe 1873. kada je ukinut paušal. Pri obračunu 1876. ugarski je računarski dvor najednom zaključio da su ti neizravni porezi »zabunom« i protuzakonito uračunati u tangentu i da bi trebalo svotu koja je zbog »greške u računu« dana hrvatskoj autonomiji vratiti u državnu blagajnu. Neovlašteno, računarski je dvor odmah isključio tu svotu iz autonomnoga proračuna i doveo hrvatsku vladu u već spomenute financijske teškoće. Taj je postupak flagrantno kršenje nagodbe jer se financijska nagodba o tome koji su prihodi samo »zajednički« a koji podliježu percentualizaciji (45% : 55%) može provesti samo preko kraljevinskog odbora uz potvrdu obaju sabora, a ne samovoljnom odlukom jedne mađarske administrativne ustanove. To je morala priznati i mađarska vlada, ali je ona, kao i kraljevinski odbor, prihvatila spomenuti stav računarskoga dvora. U tom je pitanju kraljevinski odbor pružio najžilaviji otpor. Odreći se razmjerno velikoga prihoda i još vratiti »dugove« značilo bi doista dopustiti bankrot hrvatske autonomije i podupirati mogućnost njezina ukidanja. Zato su pregovori bili prekinuti upravo u vezi

s tim pitanjem iako je bilo i drugih sporova koji su se činili nerješivi.⁵⁴ Već spomenuti »kompromis« uz intervenciju bana Pejačevića omogućio je onda financijsku nagodbu, žestoko napadanu u oba sabora, ali izglasanu od većina ljeti 1880.

Uoči te nagodbe suprotstavili su se zahtjevi obaju kraljevinskih odbora za isplatu dugova. Pretežni dio mađarskih zahtjeva odnosio se na hrvatske zaklade koje su do 1848. bile pod upravom ugarskog namjesništva i kasnije nisu vraćene Hrvatskoj niti je zemlja od njih dobivala kamate. Ostale su i dalje spojene s ugarskim zakladama, a dužnici nisu plaćali kamate jer se one nisu utjerivale zbog moratorija u vezi s urbarijalnim pitanjima. Zato je središnja državna blagajna podmirila prije 1867. određene potrebe tih zaklada kao predujam što ga je onda, nakon nagodbe, Ugarska trebala vratiti. To je saopćeno hrvatskoj vladi tek 1876. Ona, međutim, nije priznala taj dug jer je nekadašnji apsolutistički režim raspolagao svim prihodima Hrvatske i trebao je pokriti manjak iz središnje blagajne.

Nijedan od kraljevinskih odbora nije se htio odreći svojih potraživanja a osnovni se spor kretao oko krajiških provenata. Već spomenutom intervencijom Pejačevića i Tisze došlo je ipak do »kompromisa« jer su se obje strane odrekle svojih potraživanja za prošlost. Hrvatski kraljevinski odbor morao je pristati na to da se zadrži kvota za zajedničke austro-ugarske poslove. Ona je zbog oduzimanja provenata smanjena sa 6,44% na 5,57% ukupne obveze Ugarske. Tangenta za autonomne poslove ostala je u visini od 45% dohotka Hrvatske od izravnih i neizravnih poreza, državnih dobara i drugih prihoda. Prije percentualizacije određenih prihoda odbijaju se izdaci za raspis i utjerivanje poreza, ali ne i za »zajedničku« financijsku upravu (što su je morale plaćati općine), i napokon za administraciju državnih dobara. Iz te percentualizacije izuzimaju se prihodi koji pripadaju samo državnoj blagajni: carine, krajiški proventi i vojnooprosna taksa, dok autonomiji pripada potrošarina (u korist općina), bjelovarski župnički bir (lukno) te paušal »provozarinskog« poreza, tj. od biljegovine plaćane od željeznica i parobroda te od osiguravajućih društava, u visini od 20 000 for. Ova posljednja odredba izazvala je također veliko uzbuđenje jer je taj paušal mrvica prema prihodu kakav bi bio na temelju percentualizacije. U visinu ukupne svote što ju je uzimala državna blagajna hrvatski ustavni faktori nisu imali uvida. Naposljetku, autonomna je vlada dobila sporne zaklade na upravu. Ova je financijska nagodba izglasana u Hrvatskom saboru 22. lipnja 1880. Od 78 zastupnika odobrilo ju je 65, a 13 ju je odbacilo.⁵⁵

Hrvatska je strana prigovarala da način obračuna percentualizacije nije ni ovom prilikom jasno utvrđen i da mađarske oblasti mogu i ubuduće samovoljno postupati. Prema novoj nagodbi troškovi zajedničke financijske uprave se ne odbijaju od autonomnih prihoda iako pripadaju zajedničkom trošku što bi ga trebalo namiriti 55% od dohodaka pa bi ih, prema tome, moralo plaćati ministarstvo financija. Troškove za manipulaciju izravnim pore-

⁵⁴ UMP 20. II. 1879; PL 233, 23. VIII; 320, 20. XI (izvještaj člana hrvatskoga kraljevinskog odbora Ivana Vončine o proventima).

⁵⁵ Teskt nagodbe u zapisniku saborske sjednice 22. VI. 1880, 784.

zom snosile su općine a izdaci za rukovanje neizravnim porezima također su uzimani od zemaljskog dohotka. Dakle tangenta se nezakonito smanjivala. Hrvatska je strana tvrdila da su upravo porezi na duhan i sol, koji donose najviše prihoda, obračunati na štetu Hrvatske.

Vidjeli smo da mađarska vlada nije htjela pristati na prijedlog hrvatskoga kraljevinskog odbora da financijska nagodba obuhvati sjedinjenu civilnu i vojnu Hrvatsku i Slavoniju i da je, naprotiv, uvjetovala buduće sjedinjenje popuštanjem hrvatskoga kraljevinskog odbora mađarskim interesima. Nakon sjedinjenja Vojne krajine s civilnom Hrvatskom i Slavonijom na temelju kraljevskog reskripta od 15. srpnja 1881. područje bivše Krajine nije moglo biti obuhvaćeno financijskom nagodbom od 1880. Zakon od 27. studenog 1882. određuje da se autonomne potrebe bivše Krajine financiraju kao i dosada, samo što kompetencije prelaze s glavaru krajiške uprave na bana. To se financiranje obavljalo na temelju godišnjega paušala od 2 200 000 for. Bila je to dakako dodatna komplikacija za ionako nejasne račune.⁵⁶

Nakon financijske nagodbe 1880, kao uostalom i nakon kasnijih nagodbi, sva su bitna financijska pitanja zajedno s državnopravnim načelima ostala neriješena. I dalje se nisu dijelili »zajednički« od užih ugarskih poslova pa je u prinos Hrvatske uračunat i trošak koji je bio samo uže ugarski, i dalje se nije znalo koliko za zajedničke poslove Monarhije pridonosi Ugarska a koliko Hrvatska, i dalje se tangenta iskazivala samo kao izvadak iz proračuna koji nije razlikovao zajedničke i ugarske poslove, i dalje je Hrvatski sabor samo primao »na znanje« iznos tangente što ju je votirao Ugarski sabor. Zato je težnja za financijskom samostalnosti sve više rasla jer bi se samo na taj način prihodi obračunavali u skladu s gospodarskom snagom stanovništva i osiguravala bi se stvarna autonomija koja ne bi ovisila isključivo o promjenljivim ocjenama i interesima mađarske vlade.⁵⁷ Takvo proširenje autonomije bilo je dakako neprihvatljivo za mađarsku stranu.

Prinos Hrvatske »zajedničkim« poslovima temeljio se na njezinoj tobožnjoj »poreznoj snazi«. Zato je za objašnjenje njezina financijskog položaja nužna kratka obavijest o opterećenju i načinu sakupljanja poreza. Već je spomenuto da je mađarska vlada neposredno nakon nagodbe imala goleme financijske poteškoće iz kojih se nastojala izvući velikim zajmovima i stezanjem poreznoga vijka. To je izazvalo žestoke političke sukobe i odigralo bitnu ulogu pri raspadu Deákove stranke, ali nova Liberalna stranka, koja je na čelu s ministrom predsjednikom Kálmánom Tiszom došla na vlast 1875, nije imala drugog izlaza nego da nastavi sa strategijom sustavnog povećanja poreza i njegova strogog utjerivanja. Ogorčeni stranački sukobi zaredali su pogotovu potkraj 1874. kada su se pojavile osnove poreznih zakona. Na udaru kritike raznih privrednih interesnih grupa bila je raspodjela poreznog opterećenja. Trgovački i industrijski su krugovi tvrdili da je veleposjed blaže oporezovan od njih. Porezna manipulacija također nije postigla svoju svrhu jer su troškovi svrhe nekada bili veći od skupljenih poreznih

⁵⁶ Vrbanić, 82; M. Zoričić, *Financijsko gospodarstvo Hrv.-slav. Krajine 1872—1876*, Zagreb 1879.

⁵⁷ Vrbanić, 118—121.

zaostataka. Pritom je ministarstvo financija još i posebnim naredbama nastojalo osigurati utjerivanje poreza. Primjerice, načelnicima je obećana premija ako saberu 40% zaostataka. Porezna struktura imala je uopće zadaću da ublaži golemi državni deficit i ona zato nije imala ekonomsko nego isključivo fiskalno opravdanje.

Kao i u Ugarskoj i u Hrvatskoj je vladalo veliko uzbuđenje zbog novih poreza za koje se okrivljavao nagodbeni sustav. Očigledno stanovništvo Hrvatske nije moglo podnositi niti dotadašnje terete a kamoli znatno povećane poreze, jer nije bilo uvjeta za povećanje proizvodnje i trgovine, uz ostalo zbog nedostatka komunikacija i tehničkih inovacija. Povećanje poreza jednim je udarom onemogućilo predviđene investicije u skladu s Mažuranićevim modernizacijskim reformama.

U Ugarskoj i u Hrvatskoj množile su se žalbe zbog očajnog položaja malih posjednika. Međutim, većina Ugarskog sabora (uključujući i zastupnike Hrvatske) naposljetku je izglasala porezne zakone. Zakonski članak 15/1876. o manipulaciji porezom izazvao je šikaniranje pogotovu seljaka, nemoćnih pred činovničkom samovoljom. U Hrvatskoj to je bilo još teže nego u Ugarskoj jer je autonomnim oblastima oduzeto svako pravo nadzora nad postupcima pri utjerivanju poreza iako su spomenutim zakonima tim poslovima protuzakonito opterećene upravo općine. Mađarska je štampa pisala da gotovo svaka druga forinta u državnoj blagajni potječe od ovrhe i da se u Ugarskoj (zajedno s Hrvatskom) plaća više izravnog i neizravnog poreza po glavi nego u ostaloj Evropi. Kako je, međutim, privredna snaga stanovništva Hrvatske i Slavonije bila mnogo slabija od one u Ugarskoj, porezni obveznici bili su u Hrvatskoj i Slavoniji više opterećeni.⁵⁸

Moderni je porez uveden za neoapsolutizma i njegova se struktura sve do 1875. nije bitnije izmijenila.⁵⁹ Najvažniji izravni porez je zemljarina. Nakon 1875. iznosila je 29,76% od čistoga prihoda prema katastru. Od toga je 20,76% pripadalo državnom porezu, a 9% namijenjeno je odšteti bivših feudalaca. Stalni katastar, uveden za neoapsolutizma, još uvijek nije bio dovršen, zato je vladala opća nesigurnost a u mnogim je slučajevima bila moguća veća procjena. Taj veliki porez utjecao je na golem porast hipotekarnih tereta i ovršnih prodaja seljačkih i vlastelinskih posjeda. Treba uzeti u obzir i nedostatak agrarnoga kredita i ovisnost malih zemljoposjednika od lihvara.⁶⁰ Uz kućarinu, izravni je porez tecivarina, tj. ono što je stečeno svim vrstama rada: težačkim radom, obrtom, intelektualnim zanimanjima. Morali su je plaćati i vlasnici zemlje i rentijeri. Kao »osebna tecivarina« to je bio posebni porez sve do 1875. kada je spojen s dotadašnjom dohodarinom, porezom koji se plaćao na sve vrste proizvodne i intelektualne djelatnosti. Te-

⁵⁸ Brojni članci u PL od 1874. do 1879; B. Šulek (Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882, Zagreb 1883, 246—7) objavljuje podatke prema kojima bi Ugarska s Hrvatskom imala najveće porezno opterećenje u Evropi.

⁵⁹ Gross, Počeci, 123—154.

⁶⁰ A. Szabo, Osnivanje i razvoj novčanih zavoda u civilnoj i vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1846—1880, HZ 1985, 54—56, 72.

civarina je bila prava »glavarina« ili »harač«, kako kaže B. Šulek, jer se plaćala za svakoga člana obitelji s navršenom šesnaestom godinom, pa su je i kućne zadruge morale davati od svakoga člana. Od ostalih izravnih tereta valja spomenuti još i porez na privredna udruženja, na kamate od kapitala, zatim transportni porez (od putnika i robe na željeznicama i parobrodima), taksu za oprost od vojne službe, porez na lutrijske zgoditke. Na sve spomenute i još neke druge poreze plaća se od 1875. opći dohodarinski prirez od 3,5%.

Od neizravnih poreza najveća je potrošarina na rakiju, žestu, pivo, šećer i petrolej. Zatim postoje raznovrsne biljegovine i pristojbe a velik su teret monopoli duhana i soli. Ostali su neizravni porezi manje važni. Valja naglasiti da stanovništvo osim izravnih i neizravnih poreza podnosi i druge namete: to je odšteta bivšim feudalcima, otkupnina za javni rad (gradnja cesta, škola, crkava i melioracija voda), potrošarina na meso i vino koja je važan prihod općina i naposljetku općinski prirez.⁶¹

Ukupno netoporezno opterećenje stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije poraslo je od 5 545 932 for. godine 1868. na 9 660 243 for. godine 1877. Znatniji je porast neizravnog poreza koji je 1868. činio 51,55% netoprihoda, a 1877. 57,92%. (Udio potrošarine iznosio je 26,74%.) Znatni su porezni zaostaci postojali već prije nagodbe. Godine 1868. činili su 57,57% od ukupne svote poreznih zaostataka i tekućeg razreza poreza. Ti su dugovi poskočili na preko 60% (1870. čak na 66,68%), da bi se onda nešto smanjili zbog nemilosrdnog utjerivanja zaostataka ovrhama. No 1877. omjer zaostataka prema uplatama poreza još je uvijek 58,85 : 41,15. Netouplata po stanovniku neprekidno je rasla. Godine 1868. iznosila je 4,86 for, a 1877. već 8,16 for. Od 1868. do 1877. ukupna je porezna obveza porasla oko dva puta, ali su pritom zaostaci porasli 2,3 puta a uplata samo 1,7 puta. Zemljarina je najviše sudjevala pri zaostacima kod izravnih poreza, i to godine 1868. sa 77,67% a 1877. s 59,22%. Ovaj pad pokazuje da su porasli dugovi tecivarine. Oni su naime u odnosu na uplaćenu tecivarinu iznosili 1875. g. (kada je uvedena nova tecivarina) 64%, a 1877. već 67,20%. Dugovi od zemljarine iznosili su 1877. prema uplaćenju zemljarini 63,7% a uplata zemljarine po stanovniku popela se od 1,84 for. godine 1872. na 2,10 for. god. 1877.⁶²

Prema tome porezna snaga stanovništva Hrvatske i Slavonije bila je doista bijedna a nagodbeni je sustav onemogućavao njezino jačanje. Zato su uvjeti za uključivanje malih proizvođača u tržišnu privredu bili krajnje nepovoljni.

Hrvatska i Slavonija imala je samo dva duga. Uz zemljišno-rasteretni dug to je prema zakonu od 10. siječnja 1876. otkupnina za izvanselišne zemlje (gorne i činžene zemlje te krčevine) i za vinsku desetinu u iznosu od 5 500 000

⁶¹ Šulek, 215—223, 227—232, 246—7. Podaci o porezu u Krajini, 223—7.

⁶² Zahvaljujem Agnezi Szabo što mi je za ovu kratku ilustraciju porasta poreza dopustila da se poslužim tablicama što ih je izradila za svoj tekst o porezu u sintezi hrvatske povijesti; O poreznim dugovima Krajine piše Valentić, 315—6, 322.

for. Vlada je izdala obveznice koje su nosile 5% kamata a vlasnici izvanselišnih zemljišta plaćali su određeni godišnji namet.⁶³

Prema § 24. nagodbe iz 1868. autonomna vlada i oblasti moraju pri skupljanju poreza podupirati zajedničke financijske organe i slušati naloge ministra financija. Ne spominje se uloga općina pri skupljanju poreza. Naloženo im je to tek 1872. naredbama — poreznih ureda! Tada je i počelo strogo utjerivanje poreza. No ovrhe su i dalje obavljali organi ministra financija. Zakonskim člankom 15/1876. g. (a kasnije još i zakonskim člankom 44/1883) općine su opterećene ukupnim poslovima porezne uprave, tj. raspisom, skupljanjem i utjerivanjem poreza a morale su voditi još i evidenciju posjedovnih odnosa u interesu porezne uprave. Taj je postupak u suprotnosti s nagodbom jer § 22. kaže da ministar financija ima egzekutivu preko zagrebačkog financijskog ravnateljstva a u § 43. stoji da sve zajedničke poslove vodi vlada u Budimpešti preko svojih organa. Hrvatska vlada i njezine oblasti samo »podupiru« zajedničke organe a nezakonito je ako ih moraju nadomjestiti, tj. preuzeti izravnu provedbu na vlastiti trošak iako Hrvatska plaća 55% svojih prihoda za zajedničke poslove.

Prijenos porezne uprave na općine, kako u Ugarskoj tako i u Hrvatskoj, posljedica je smanjivanja broja poreznih ureda radi štednje. Zato su općinske uprave morale na svoj trošak obavljati poslove poreznih ureda i zapravo posvetiti svu brigu državnom porezu, a ne unapređivanju svojih općina. Međutim, golema je razlika bila u tom pogledu između općina u Ugarskoj i u Hrvatskoj. Naime porezni su nadzornici u Ugarskoj bili članovi županijskog upravnog odbora (koji u Hrvatskoj nije postojao) i bili su mu odgovorni. Dakle »municipiji« su kontrolirali poreznu manipulaciju i mogli su sprečavati zloupotrebe i nasilja. U Hrvatskoj naprotiv podžupanijske vlasti nisu imale pravo da se miješaju u »zajedničke« poslove kojima su se bavile njima podređene općine, dakle baza hrvatske autonomije. U poreznom pitanju općinama su zapovijedali porezni nadzornici koji nisu bili odgovorni autonomnim organima pa je postojala neusporedivo veća mogućnost za samovolju i nasilje nego u Ugarskoj.

Žalbe općina vladi i Saboru gomilale su se od 1877. a pokušaji Mažuranićeve i Pejačevićeve vlade da općine barem djelomično oslobode nesnosnoga tereta i privedu njihovoj pravoj svrsi ostale su bezuspješne. Općine su izgubile svoju funkciju autonomnih organa i bile su potpuno »podložne« financijskim organima. Kada općinska uprava ne bi skupila zaostali porez, financijsko je nadzorništvo slalo »ovrhovoditelje«, nestručne, surove ljude sklone »razbojstvu« a njihove velike dnevnice plaćale su općine. Uzimali su seljačkim obiteljima i posljednje »blašče«. Nikakvi prosvjedi protiv nezakonitog upletanja financijskih oblasti u autonomne poslove nisu pomogli. Općinske su im uprave bile izravno odgovorne za namirivanje dugova i postojala je mogućnost da im se određene svote odbiju od plaće. U Saboru je državni erar optužen za najgoru lihvu jer je kupovao posjede na ovrhama po smiješnoj cijeni a zatim ih prodavao i sve to bez dozvole Sabora. Pri ovrhama se

⁶³ Šulek, 255—6.

najčešće ne bi namirio porezni dug. Seljačke su obitelji ostajale bez posjeda, ali su i dalje bile opterećene dugom. Mnogo bolje nije bilo ni s vlastelinstvima. U Saboru su se čule izjave da ovo stanje stvara seljake »proletarce« i »prevratne socijalističke ideje« i da će izazvati »neku vrst socijalne revolucije«. Ta su se predviđanja ostvarila u seljačkim nemirima 1883.⁶⁴

Pejačevićeva vlada slala je okružnice svim podžupanijama da izvide pravo stanje kako bi onda mogla intervenirati kod ministra financija. Na temelju izvještaja o stalnim »nepravilnostima... ovrhovoditelja« pri utjerivanju dugova, vlada je zahtijevala da se spriječe njihovi protuzakoniti, neodgovorni postupci kontrolom političkih oblasti, da se općinama olakša utjerivanje poreza pomoću određenih rokova, da se oproste troškovi koji su nastali zbog nasilja i zloupotrebe »ovrhovoditelja« i da se ovršne pristojbe daju općinama. Ministar financija morao je priznati da je stanje pri skupljanju poreza doista strašno, ali je, razumije se, odbio zahtjev da financijske oblasti i organi hrvatske vlade djeluju sporazumno u tom pitanju. Riječ je o načelnom stavu mađarske vlade da su »zajednički« poslovi isključivo u njezinoj ingerenciji i da hrvatska vlada pritom nema nikakva utjecaja niti smije dobiti nužne obavijesti. Zato su »zajedničke« oblasti u Hrvatskoj smatrale same sebe isključivo mađarskim a tako je mislilo i cijelo stanovništvo. Činovnici tih oblasti nisu se uopće obazirali na interese stanovništva Hrvatske koje ih je mrzilo kao »tuđince« a osjećalo je da ima »zajedničku« vladu samo po teretima.

Ministar financija nije pristao ni na to da se troškovi ovrhe prepuste općinama budući da su one plaćale za porezne manipulacije. Dozvola ministra financija da se financijski organi savjetuju s hrvatskom vladom radi sprečavanja zloupotreba ostala je na papiru. Svi pokušaji hrvatske vlade da se općine oslobode neodrživog tereta porezne manipulacije ostali su bezuspješni jer bi to opteretilo državnu blagajnu, dok su općine morale raditi na svoj trošak.⁶⁵ Ministar financija stvorio je sebi i druge mogućnosti da se miješa u djelatnost općina. Nastojalo se naime kontrolirati i ograničiti visinu općinskih nameta kako ovi ne bi ugrozili sposobnost stanovništva da snosi državne terete.⁶⁶

Prema nagodbi (§ 22) ministar financija ima izvršnu vlast preko zagrebačkoga financijskog ravnateljstva gdje on imenuje činovnike bez suglasnosti s banom. Uz Pejačevićevu privolu taj je paragraf prekršen 1881. osnivanjem osječkog financijskog ravnateljstva koje je doduše trebalo općiti s ministarstvom financija preko zagrebačkoga ravnateljstva. U praksi oba su organa djelovala kao županijske financijske direkcije u Ugarskoj. Kasnije je osnivanjem posebnog šumskog ravnateljstva izuzeta uprava šuma iz zagrebačkoga financijskog ravnateljstva i stavljena pod upravu ministarstva poljoprivrede koje uopće nije bilo »zajedničko« ministarstvo jer su poljopriv-

⁶⁴ Rasprave o nezakonitom opterećenju općina u Hrvatskom saboru: 15. I. 1878; 12. IX, 21. XII. 1879; 17. VI, 19. VI, 21. X, 3. XI. i 6. XI. 1880; 6. VII. 1881. Pliverić, 469—70.

⁶⁵ SD 1878—81, 6. XI. 1880; UMP 14. IV, 4. V. 1883. Pliverić, 480, 482.

⁶⁶ UMP 16. XI. 1877.

redna pitanja pripadala kompetenciji odjela za unutrašnje poslove hrvatske vlade.⁶⁷

U financijskim se pitanjima zrcalio značaj hrvatske autonomije uopće. S mađarske strane nipošto nije riječ o odnosu »dvaju posebnih političkih naroda, stupivših u državnu zajednicu uz pridržaj svoje političke individualnosti« kako je to smatrao prijašnji financijski ravnatelj Ivan Bartolović.⁶⁸ Zato nije slučaj da je mađarska vlada upravo preko zagrebačkoga financijskog ravnateljstva pokušala uvesti mađarski službeni jezik za svoje organe umjesto hrvatskog, kako to zahtijeva § 57. nagodbe. Protiv financijskog rav-

ZAKLJUČNI RAČUN BUDŽETA CIVILNE HRVATSKE I SLAVONIJE 1868—1884.^a

God.	Ukupni prihodi for.	Rashodi		Uštede	Ukupni rashodi
		Tangenta	Ostali prihodi		
1868.	1 923 900	1 923 900	—	—	1 923 900
1869.	1 619 860	2 200 000 ^b	—	—	2 200 000
1870.	2 528 356	2 200 000	149 959	178 297 ^c	2 528 356
1871.	2 367 408	2 200 000	167 408	—	2 367 408
1872.	2 762 047	2 200 000	156 200	405 847 ^c	2 762 047
1873.	2 981 451	2 200 000	180 000	601 451 ^c	2 981 451
1874.	2 772 000	2 582 000 ^d	190 000	—	2 772 000
1875.	3 107 650	3 000 000 ^e	159 395	—	3 159 395 ^f
1876.	3 166 442	3 050 000	125 231	—	3 175 231 ^f
1877.	3 440 536	3 050 000	131 720	258 816 ^g	3 440 536
1878.	3 310 234 ^h	3 167 000	145 234	—	3 312 234 ^f
1879.	3 270 687 ^h	3 056 498	170 587	43 602 ^g	3 270 687
1880.	3 289 335 ^h	3 087 417	201 918	—	3 289 335
1881.	3 603 464	3 430 383	173 081	—	3 603 464
1882.	3 822 854	3 546 837	276 017	—	3 822 854
1883.	4 014 626	3 711 792	302 834	—	4 014 626
1884.	4 008 833 ^h	3 694 874	313 959	—	4 008 833

^a Zaključna godina ove tablice je 1884. jer se od 1885. u autonomni budžet uključuje još 2 200 000 for. paušala bivše Krajine

^b Paušal do revizije nagodbe

^c Uštede nakon nametnute nagodbe zbog kaotičnoga stanja u kojem uprava nije provodila nikakve investicije. Za god. 1872/3. uzrok je vjerojatno i nesigurnost u vrijeme kontakta mađarske vlade i Narodne stranke.

^d Prva tangenta nakon revizije nagodbe

^e Veća tangenta zbog povećanja poreza

^f Deficit zbog oduzetih krajiških provenata

^g Smanjivanje ukupnog budžeta i uštede pod pritiskom mađarske vlade

Izvor: Lunaček, 60.

⁶⁷ UMP 30. XII. 1881; Obnova hrvatsko-ugarske financijalne nagodbe za treću periodu. Misli I. B—A (I. Bartolovića), Zagreb 1888, 63—6.

⁶⁸ Bartolović, 8.

natelja »tuđina« Antála Dávida prosvjedovalo se u Saboru već 1879. Nije slučaj da je upravo on postao glavni predstavnik mađarizacije koja je bila povod narodnom pokretu 1883.⁶⁹

HRVATSKO-UGARSKA FINANCIJSKA NAGODBA 1880.

Potraživanja Ugarske	Potraživanja Hrvatske
1 Predujam za hrvatske vjerozakonske zaklade 1 585 521 Isto za naukovne zaklade 285 811	1 Kamate za hrvatske zaklade koje Ugarska nije vratila 669 290
2 Krajiški proventi za 1873—75. isplaćeni »zabunom« 802 453	2 Neisplaćeni proventi za 1876—78. i prosjek za 1879. 1 105 816 368 699
3 Preplata autonomnog budžeta 1877/78. 269 902 2 943 687 ^b	3 Povratak bjelovarskog župničkog bira* 78 677
	4 Razni porezi od kojih Hrvatska nije primila 45% 112 000
	5 Neisplaćeni prihodi Hrvatske za 1879. (45%) 180 000 2 514 482 ^b

* Ugarska je od 1872. primila 55% od župničkog bira iako je to isključivo autonomni приход

^b Na temelju kompromisa brisana su sva potraživanja za prošlost

Izvor: Izvještaj J. Vuščića, Saborski dnevnik 1878—1881, II, 718—19.

⁶⁹ SD 1878—81, 18. XII. 1879. D. Pavličević, Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj, Zagreb 1980.

Zusammenfassung

DIE FINANZIELLEN GRUNDLAGEN DER AUSGLEICHS-AUTONOMIE
ZIVIL-KROATIENS UND SLAWONIENS 1868—1880.

Mirjana Gross

Die Verfasserin hat schon früher versucht, den Charakter der kroatischen Autonomie nach dem ungarisch-kroatischen Ausgleich festzustellen (Siehe HZ 1935, 1—29 und S. Wank et. al., eds., *The Mirror of History, Essays in Honor of Fritz Fellner*, Santa Barbara-Oxford 1988, 275—294). In dem vorliegenden Beitrag bemüht sie sich, die finanzielle Grundlage dieser Autonomie zu erklären, indem sie sich mit der durch die Ausgleiche von 1868, 1873 und 1880 geschaffenen finanziellen Lage befaßt. Sie beschreibt die ausschließliche Ingerenz der ungarischen Regierung und ihrer Behörden im Finanzwesen Kroatiens und Slawoniens sowie die Unmöglichkeit des Einflusses der kroatischen Regierung und des Landtags auf die Finanzen des Landes und ihre Unkenntnis über das Zustandekommen der Beträge, die vom Finanzminister jährlich als Einkommen Kroatiens und Slawoniens für die autonomen Angelegenheiten Kroatiens und Slawoniens dem ungarischen Reichstag vorgelegt wurden.

Besondere Aufmerksamkeit widmet die Vf. den entgegengesetzten Interpretationen des Finanzwesens. Ungarischerseits behauptete man, daß Kroatien und Slawonien von Ungarn ausgehalten werde, wodurch die kroatische Autonomie immer wieder in Frage gestellt wurde. Kroatischerseits versicherte man, daß Kroatien und Slawonien durch die Art der Abrechnung seiner Einkommen und deren Teilung zwischen den autonomen und »gemeinsamen« Angelegenheiten (45% zu 55%) arg benachteiligt werde. Die politischen Faktoren, sowie die Öffentlichkeit setzten sich darum ergebnislos für die finanzielle Selbstständigkeit des Landes ein.

Verschiedene Fragen werden untersucht; der Charakter des autonomen Budgets; der Verlauf der Verhandlungen der Regnikolardeputationen und das Zustandekommen des ungarisch-kroatischen Ausgleichs von 1880, der an dramatischen Entwicklungen wenig hinter dem österreichisch-ungarischen Ausgleich von 1878 zurückstand; die politischen Aspekte der finanziellen Schwierigkeiten; die Behinderung der Verwirklichung der Modernisierungsreformen durch die fehlende finanzielle Grundlage; die Folgen der Erhöhung der Steuern für die rückständige Wirtschaft; die Belastung der Gemeinden durch die Steuergebahrung, die durch den Ausgleich von 1868 den »gemeinsamen« Angelegenheiten vorbehalten war.

Die Vf. stellt fest, daß sich die Schwäche der kroatischen Autonomie besonders im Finanzwesen widerspiegelt.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAC: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šaljite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 30.000 d

Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1989.